

KONFLIKTUSOK ÉS KANYAROK

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: Az ismerőseid tudják, de talán az irodalmi szakmában sem mindenki, hogy te, a sokoldalú irodalmár – költő, műfordító, esszéista, könyvkiadó – eredetileg orvos voltál. Külső nézőpontból, netán bölcsész perspektívából nézve ez meglepő fordulat. Persze, ismerünk néhány, hasonlóan meglepő fordulatot, mint például Esterházy Péter matematikus voltát, ám azért ez mindenképpen olyan váltás, amit érdemes lenne megmagyarázni. Ráadásul az indulásod komoly volt szakmai szempontból, Grastyán Endre, a neves agykutató professzor körében dolgoztál, nem körzeti orvosként valahol vidéken. Igaz, arról is lehet tudni, Csorba Győző is említi életrajzi interjúkötetében, hogy nagyon korán, kiskamasz korodban megjelentél nála a kockás füzetedbe írt verseiddel. Hogyan történt az irodalom felé való fordulásod, illetve hogyan lettél irodalmár hivatásszerűen?

Csordás Gábor: Végig megvolt ez a kettősség fiatalkoromban, még általános iskolás voltam, amikor Csorba Győzőhöz jártam, talán 12 vagy 13 éves, nem emlékszem pontosan. Elég korán meg is jelentem a *Jelenkorban*, 16 évesen, tehát gimnazistaként. De persze nem voltam csodagyerek, azok nagyon rossz versek voltak. Gimnazista koromban végig francia szakra szerettem volna jelentkezni, habár közben a természettudomány is érdekelt, a megyei matematika-szakkörbe jártam, sőt gimnazista koromban részt vettem a – hangzatosan úgy hívták – „kis tudós” képzésben. Akkor a kémia, a biokémia izgatott, bejárhattam az egyetem kémiai intézetébe, ott mindenféle pancsolásokat végeztem, később pedig – még mindig gimnazista koromban – Grastyán Endréhez jártam be, tőle kaptam cikkeket a magatartás-fiziológiai kutatás meg a kísérleti pszichológia témakörében. Amikor el kellett döntenem, hova menjek, akkor mégis francia szakra akartam jelentkezni, mert a francia irodalom izgatott, nagyon szerettem Apollinaire-t és környékét, meg Aragont, akit most méltatlanul elfelejtenek, de nagy költő. Aztán a szüleim addig győzködtek, amíg végül is jelentkeztem az orvosira, nem igazán jókedvvel, és aztán próbáltam megtalálni az értelmét. Orvos semmiképpen nem akartam lenni, elhatároztam hát, hogy akkor viszont kutató leszek. Így kerültem az egyetem elvégzése után, illetve már harmadéves koromtól a Grastyán-csoportba.

– Szüleid mindketten orvosok?

– Nem, a kettősség ott is megvolt, mert édesanyám irodalomtanár, apám pedig orvos. De mindketten úgy gondolták, hogy orvosnak lenni mégiscsak biztosabb megélhetés, meg komolyabb presztízs, mint széltoló irodalmárnak lenni.

– Ebben igazuk volt végső soron.

– Hát igen, ebben igazuk volt, de lényegesen kevesebb a szabadságfoka annak, ha az ember orvos. Aztán még medikus koromban beleszagoltam az egyetemi hierarchiába, és az nyilván egyre kevésbé tetszett nekem. Kutatóként is azt tapasztaltam, hogy egyáltalán nem a képességeid alapján érvényesülsz. Nem hiszem egyébként, hogy kutatóként nagy képességeim lettek volna. Voltak körülöttem nálam sokkal tehetségesebbek, egyikük, Buzsáki György, akivel együtt kezdtem, egy ideig egy laborban is dolgoztunk, már Nobel-

---

Az itt olvasható szöveg a 2020. május 27-én és 28-án a *Jelenkor* pécsi szerkesztőségben folytatott beszélgetés szerkesztett változata.

díj közelben van. Az én gondolkodásom túl fegyelmetlenül a tudományos kutatáshoz, erre elég hamar rájöttem. Amellett, bár maga Grastyán Endre laza, liberális ember volt, az egyetemi élet egész mechanizmusát, egész struktúráját elviselhetetlennek éreztem. Ezzel együtt hat évig dolgoztam diplomásként az egyetemen, és előtte még négy évet töltöttem diákkörösként az intézetben, tehát összesen tíz évet húztam le magatartásfiziológiai kutatásokkal és az élettan oktatásával.

– *Milyen volt a városhoz való viszonyod, milyen volt fiatakként itt élni Pécsen.*

– Attól kezdve működött nekem Pécs, amikor beköltöztünk a Zsolnay utcából a belvárosba, a József utcába. Nyilván fogalmam sem volt még a mediterránról, de már kiskamaszként Pécs délies jellege vonzott. Alig vártam tavasszal, hogy kisüssön a nap, órákig mászkáltam az utcákon, és baromira élveztem. Nekem a nap nagyon fontos, nem tudom, hogy miért, de mindig a délt szerettem és délre vágytam. Imádtam a Mecsek déli lejtőit, mindenféle rovarokat gyűjtöttem. Anyám egyik bátyjával, aki szintén bogarászott – lemezescsápúakra specializálódott –, nagy gyűjtőutakat tettünk. Később a barátok, a gimnáziumi osztály jelentette a várost. Nagyon jó fizika-kémia szakos osztályba jártam a Nagy Lajos Gimnáziumba, még ma is évente találkozunk, és két-három napra összejövünk az osztálytársaimmal. Két nagyon jó barátom volt akkoriban, véletlenül mindketten orvosok lettek. Egyikük, Pollák György, később borzalmas körülmények között öngyilkos lett. A másikkal, Szerb Antal nagy rajongójával néha találkozom. A többieket is megszerettem – utólag. Mert velük sok konfliktusom volt – az az igazság, hogy általában sok konfliktusom volt. Eléggé kilógtam a sorból, különc voltam, nem vettem részt a közös dolgokban. Sokan kosárlabdáztak az osztályban, az volt az iskola sportja, mások fociztak, egy időben csapatosan motorozni tanultak és kismotorvizsgát tettek, meg persze az akkor kezdődő popzene is közösséget teremtett. A hatvanas évek második fele ez, hatvannégytől hatvannyolcig. Mindezekben én nem vettem részt, kizártam magam a közösségből, nagyon sokáig csak a két barátommal kommunikáltam, illetve a gimnáziumi szerelmeimmel, de az egy más kérdés. Könnyen használjuk a „barát” szót, de nekem egy időben csak néhány barátom volt, azok viszont nagyon fontosak. Mint később Parti Nagy Lajos. Amikor a *Jelenkor*hoz kerültem, ő már ott dolgozott, sülve-főve együtt voltunk. Elég közel is laktunk egymáshoz, és Lajos sokszor átjött, elkezdtünk beszélgetni, borozva vagy pálinkázva a konyhában, és néha az lett a vége, hogy én kidőlttem, Lajos meg a széken ülve elaludt, és reggel jöttünk rá, hogy ottmaradt.

– *Ebben a hatvanas évek közepi állapotban mennyire érzékelte a város kiépülő kulturális intézményrendszerét, mennyire érezték elevennek? Például '61-ben megalakult a Pécsi Balett. Ezek a ti számotokra léteztek-e, vagy például a hatvanas évek eleji Jelenkor, ami az '58-as indulás után felívelő szakaszba lépett. Jelentett-e valamit akkoriban ez a lap vagy esetleg egy másik? De említhetem a képzőművészet területén Martyn Ferenc vagy Lantos Ferenc jelenlétét, akiknek a tanítványaik révén szétsugárzott a munkásságuk. Vagy például az akkor már működő létező Művészeti Szakközépiskola? Mi volt ezekhez a viszonyod?*

– Én a hatvanas években ezekhez a dolgokhoz nagyon kisfiú voltam. Művészeti körökbe egyáltalán nem voltam bejáratos, eljártam viszont a Déryné (Mária) utca és a (Szent) Mór utca sarkán lévő művelődési házban havonta tartott *Jelenkor*-estekre. A Tüskés Tibor által szerkesztett *Jelenkor*tal semmiféle kapcsolatom nem volt, mert mire én egyáltalán elkezdtem tájékozódni, addigra már – '64-től – Szederkényi Ervin csinálta. Meliorisz Béla is csak '69-ben került Pécsre. A minden hónapban más színű, groteszk betűs avantgárd borítóval megjelenő *Jelenkort* mindig megvettem, ha megláttam a hírlapárus kirakatában. Gimnazista koromban nagy élvezettel olvastam, de Bertha Bulcsu írósokkal készült interjúim kívül semmire sem emlékszem belőle.

– *'63-ban, Mészöly Miklós Ablakmosójának közlése táján például két szám is nagy Kassák-verssel indult. Persze voltak töltelekanyagok is, de Pilinszkytól Kodolányiig jó pár ember megjelent benne, aki nem igazán volt comme il faut a hatvanas évek elején.*

– Ezt én történetileg ismerem, de gyerekként rám nem hatott. Amikor már szerkesztetem a *Jelenkort*, akkor dolgoztam fel történetileg ezt a korszakot, ami tényleg csodálatos volt. Tüskés Tiborral nem volt igazán jó a kapcsolatom, ő alapvetően sértett ember volt. Voltak, akik rajongtak érte, köztük egy nagyon jó barátom még a gimnáziumból, Stark András, aki pszichiáter lett, és a mentálhigiénés intézetet vezette. Volt egy alkotókörünk még a gimnáziumban, ahol András is rendszeresen felolvasott. Ő járt Tüskéshez, írt is róla, rajongott érte. Nekünk Tüskéssel valahogy nem illett össze a személyiségünk, egyszerűen ez történt. Kapcsolatom a művészeti élettel igazából a hetvenes évek elején kezdődött, egy személyes véletlen, a házasságom révén. A feleségem ismerte a kicsit hóbortos Dombay Győző festőművészt, meg az akkor már Párizsban élő Major Kamillt. A szomszédunk volt Gellér Brúnó, akivel nagyon jóban lettem, és rajta keresztül megismerkedtem a Pécsi Műhely tagjaival, meg Bocz Gyulával, aki ki volt tiltva az általa kitalált szobrásztelepről, és egy gyárvárosi garázsban, nyomorúságos körülmények között dolgozott. Így kerültem bele lassanként, tulajdonképpen már elég későn, már huszonévesen a pécsi szellemi életbe.

– *Gellér B. István mennyivel volt idősebb nálad? Tájékozott és művelt művész volt.*

– Néhány évvel, '46-ban született. Abban a korszakban, a hetvenes évek elején két embertől tanultam sokat: Brúnótól és Stark Andrástól. Brúnónak egészen másfajta műveltsége volt, az európai neoavantgárd képzőművészetet próbálta megszerettetni velem, albumokat, katalógusokat mutatott, a kasseli Documenta kiadványait. Vitatkoztunk persze sokat, mert én szörnyű szektás voltam, lukácsista vagy ilyesmi, és rémes dolgokat mondtam neki, ő viszont türelmes volt velem.

– *Erről is szeretnék kérdezni. Tizennyolc éves vagy, amikor a '68-as csehszlovákiai bevonulás zajlik, illetve a párizsi események, és az egész világon végigsöpör ez a rebellis szellem. Diáknozgalmak, az emberarcú szocializmus kísérlete Csehszlovákiában, aztán a kommunista országok augusztusi intervenciója, ami véget vet ennek. Akkoriban fiatalon eléggé magától értetődőnek tűnt, hogy valaki baloldali, persze ennek különböző árnyalatai voltak. Neked ekkoriban hogyan alakult a gondolkodásod, és hogyan viszonyultál a csehszlovák ügyhöz?*

– Nem volt következetes, amit erről gondoltam. Mert egyfelől dogmatikusan baloldali voltam, sőt az akkori szélsőbal felé tájékozódtam. Így aztán a bevonulás nem váltotta ki azt a felháborodást belőlem, mint korosztályom tájékozottabb, főként Pesten élő tagjaiból. Másfelől viszont ez a dogmatikus baloldaliság a magyar nemzeti sötétség, *Konstancinápolygyűlöletéből* táplálkozott. Azon a nyáron a család Jugoszláviában nyaralt, augusztus második felében Biogradban voltunk egy kempingben. Akkor egyszer már elkezdtem „jugoszlávul” tanulni, megvettem rendszeresen a *Borbát*, olvastam a híreket és kommentárokat a csehszlovákiai helyzetről. Érzékeltem, hogy szimpatizálnak azzal, ami Csehszlovákiában történik. Mivel a jugoszláv öngazgató szocializmust autentikusnak gondoltam, egy kissé már ez is befolyásolt, drukoltam, hogy ne legyen semmi baj. A másik, erősebb hatás, valósággal lórúgás a bevonulás másnapján egy szlovákiai magyar tanítótól érkezett, aki szintén a kempingben nyaralt a családjával. Azt mondta, a szlovákok megérdemlik, amit most kapnak, végre megint bevonultak a magyarok. Ez engem olyan mértékben undorított, hogy az egész csehszlovákiai beavatkozást gyalázatossá tette a szememben. Ami a franciaországi történéseket illeti, tudnod kell, hogy Pesten voltak a tájékozódásnak informális körei, de a vidék tökéletesen el volt szigetelve információs szempontból. Nem volt Facebook, nem volt internet, semmi nem volt, csak a televízió hazugságai, meg a *Magyarország* című hetilap még hatásosabb – mert féligaz – kommentárjai.

– *Még a vonalas telefon is nagyon kevés volt, akár más kommunista országokhoz viszonyítva.*

– Igen, én például valahogy minden évben a tizenvalahányadik voltam a telefonra várakozók listáján. Réges-régen főszerkesztő voltam, amikor kaptam volna otthoni telefont, de köszöntem szépen, nem kértem, mert akkor már tudtam telefonálni a szerkesztő-

ségből. Az anyósom marosvásárhelyi volt, és esténként az utcáról hívtuk föl egy telefonfülkéből. Agyrém. Valós információk híján egy képzeletbeli világban zajlott számomra a történelem. Guevara története teljesen lenyűgözött. Persze nem a valódi, hanem a mítikus. És akkor guevarista lettem. Így keresett formát magának az ellenérzésem, némelykor undorom azzal szemben, ami Magyarországon zajlott.

– *A kispolgári szocializmussal szemben?*

– Igen, nagyjából ezt a címkét aggattam arra, ami nem tetszett. Persze sejtelmem sem volt róla, kinek a nótáját fújom. Csak emlékeztetek: ez a magyar gazdasági reform elleni egyesült moszkovita és népnemzeti propaganda-hadjárat időszaka. A fridzsider-szocializmus ostromozásáé, avagy a kesudióé, hogy a nemes küzdelem egyik pécsi hőroszát ideidézsem. Volt egy barátom, akivel egyfolytában hülyítettük egymást. A harmadik világ felszabadításáról szóttunk ábrándokat.

– *Említetted, hogy már '68-ban elkezdted szerbiul tanulni, és hogy Jugoszláviában jártatok. Ez előremutat az irodalmi munkásságod felé, a különböző szláv nyelvek fordításának irányába. Hogyan kezdődött? Aztán Lengyelországban jársz '80 környékén, közölted az arról írott naplódát. Én úgy tudtam, hogy a lengyel volt az első fordítói nyelved, de ezek szerint vannak előzmények az előzmények előtt, és az eredet tényleg a homályba vész.*

– Az eredet az volt, hogy kisiskolásként faltam, magyarosan mondva, Verne Gyula könyveit, és azokban meg voltak lábjegyzetelve az idegen szavak. Én ezeket – nem tudom, miért, azt kell hinnem, valami velem született hajlamból – kiírtam magamnak egy kis füzetbe, és megtanultam. Széchenyi Zsigmond vadásztörténeteiből a szuahéli szavakat írtam ki és tanultam meg. Kis szótárakat készítettem, egyszerűen izgatott a nyelv, nem tudom, miért. A véletlen úgy hozta, hogy az első nyelv, amit tanulni kezdtem, a szerbhorvát volt. Balatonfenyvesen az iskolai táborban együtt nyaralt a mi iskolánk, a Séta téri iskola a délszláv általános iskolával. Ott voltak a horvát lányok, szépek is voltak, kedvesek is voltak, és elkezdtem tőlük horvátul – illetve akkor még jugoszlávul – tanulni. Az igeragozás elemeit, jelen idő, múlt idő, főnévragozás, ezeket akkor megtanultam, de aztán abbahagytam. Amikor nyaranta az Adriára jártunk, akkor újra elkezdtem tanulni. Persze mindjárt minden jól összekeveredett, mert hol Dalmáciában, hol Montenegróban voltunk, tehát teljesen különböző nyelvváltozatokkal találkoztam, de nem jutottam el odáig, hogy ezeket érzékeljem. Aztán megint abbahagytam.

Az első nyelv, amit tényleg rendesen megtanultam, a lengyel volt. '66 nyarán cseregyerekként a szüleim kiküldtek Krakkóba. Előtte két hónappal vettem egy lengyel nyelvkönyvet, magoltam körülbelül ezer-ezeröttszáz szót meg az alapvető nyelvtant, és kint elkezdtem beszélni. Ismeretségeken keresztül egy Nowa Huta-i rendőrcsaláddhoz kerültem. Sötét társaság volt, két hülye gyerekekkel, akik állandóan gyanakodtak, hogy biztos valami értelmiségi vagyok. Rémes volt.

– *Egy igazi szocialista iparvárosba kerültél tehát.*

– Nowa Hutának megvan a maga bája, mert hatalmas közösségi terei vannak, és nagy közösségi élet folyt a házak között. Megismerkedtem például egy szomszéd tanárral, aki latin idézetekkel nyüzött. Tényleg nagyon művelt volt, érdekes dolgokat mondott. A két hülye gyerekekkel közben egy tószérúséghez jártunk fürödni. Egy hétig bírtam, utána elhátároztam, hogy körbejárom Lengyelországot, nem fogok itt rohadni ezeknél a rendőrök-nél. Rémes volt a lakás is, minden rémes volt. Varrattam egy ismerőssel, talán ennek a tanárnak a feleségével, egy lengyel zászlót magamnak, volt egy kis aktatáska-szerű táskám, gyakorlatilag semmi pénzem, mondjuk pár száz zlotym – és elindultam tizenhat évesen autóstoppal körbejárni Lengyelországot. A végére nagyon mocskos lettem, iszonyú fáradt és iszonyú éhes, mert nem volt már semmi pénzem. Hat vagy hét napig tartott, amíg körbejártam. Főnt voltam egészen, végig a tengerparton, aztán Poznań felé vissza, Katowice, és így tovább. A vendéglátóim frászt kaptak ettől, halálosan megsér-

tődtek. Még egy hetem lett volna náluk, de annyira utáltak, hogy egyszerűen összehajítottam, és hazajöttem. Viszont mire visszafelé jöttem a tengertől, már tűrhetően beszéltem lengyelül.

– *A családotban van bármiféle megragadható nemzetiségi vonal?*

– Van, csak az nem működött, anyámnál blokkolódott. A nagyapám, elmondásból tudom, erős sváb akcentussal beszélt. Pécsdevecseréről jött be Pécsre lakatosinasnak. Lakatosmester lett, a Zsolnay utcában, az udvarunk végében volt a műhelye, amit az én születésem idejére már persze államosítottak. Azon az ágon sok sváb rokonom van, de anyám már egy mukkot nem tudott németül. Nagyon ambicionálta, hogy ő magyar. Magyartanár is lett, a Parasztpártnak korteskedett '46-ban, a Kisgazdapárt táncsoportjában táncolt – ott ismerekedett meg apámmal –, tehát így megszakadt ez a vonal. Apám minden szempontból magyar származású, ősei részben Felvidékről, részben Biharból valók. Ő elég jól megtanult angolul és németül. Tanulmányúton járt Angliában, egy évet töltött Humboldt-ösztöndíjjal Németországban. Voltam kint nála tizennégy éves koromban, elég megrázó élmény volt az akkori Nyugat-Németország.

– *Melyik városban?*

– Homburgban, a Saar-vidéken, ez az a kis ficak Franciaország mellett, abszolút a nyugati, a rajnai Németország. Ráadásul apám egy vasas szakszervezeti vezetőnél bérelt szobát, rendkívül kedves ember volt, szocdem, nagyon más mentalitás, mint amit addig ismerhettem. Még sokáig tartottuk velük a kapcsolatot. Persze Németország még nem volt igazán demokratikus, ez a '68 előtti, Adenauer-féle Németország volt. Nem fenékgig tejfel, de hát Magyarországgal, a magyar társadalmi viszonyokkal nem lehetett összehasonlítani azt, ahogy ott viselkedtek egymással az emberek.

– *Édesapád hogyan jutott el addig, hogy orvos legyen, mik voltak a felmenői? Magától értetődő volt, hogy orvos lett?*

– Egyáltalán nem volt magától értetődő, ehhez a nagyszüeim óriási áldozata kellett. Nagyapám Biharból származott, ott született, ahol Konrád György gyerekeskedett, Berettyóújfalun. Az ő apja, a dédapám pedig börtönőr volt Nagyváradon. A nagyapám két testvére, akiket még ismertem, Nagyváradon lakott. Az öccse nagyon jó matematikus volt, bankár lett, és Bécsbe ment, ahol egy híres színésznő hűgát vette feleségül. Aztán Németországba került, és ott is bankban dolgozott. A nagyapám viszont a vidéki tisztviselők dzsentriszkedő, kisúri életét élte. Telekkönyvi hivatalnokként ide-oda helyezték, éltek Tabon, éltek az Alföldön több helyen, a végén Kalocsán kötöttek ki. Rövid ideig Pécssett is voltak, és apám épp akkor született.

– *Mikor is?*

– 1926-ban.

– *Tehát már a Trianon utáni időszakban.*

– Nagyapám, ha tehette, urizált. Egy időben vadászni járt, legalábbis mindig arról mesélt. És hegedült, rémes dolgokat, magyarnótát. Akárhová került, összehozott egy bandát. Nekem is hegedült, tanítgatott, nem sok sikerrel.

– *Ismerős Mészöly Miklós prózájából, például a Családaradásból ez az osztály.*

– Annál ők egy kicsit még lentebbi szinten éltek szerintem Kalocsán, az úgynevezett Bürgerkertben. Nagyon számon tartották, melyik szomszéd „úriember”, és melyik „paraszt”. Úriember volt például a szembeszomszéd, egy félig agyalágyult városi hivatalnok a szörnyű bajuszos feleségével. Aki egyébként bögrecsárdát üzemeltetett, bort mért ki a közeli orosz laktanya tisztjeinek, viszont a lányukat énekórákra járatta, és nagy operett-reménységnek tartotta. Nagyanyám nem szerette, hogy a második szomszédhoz, K.-ékhoz járok, pedig pompás szökőkút volt a kertjükben, és a kedvemért beindították. Viszont parasztnak voltak.

A nagyszüeimnek három fiuk volt, óriási áldozatok árán mindhármukat kitanították. A legidősebb jogász lett, Pécssett volt bíró. Előtte sok helyen megfordult, de végül itt kötött

ki. Apám orvos lett, a legkisebb pedig a kertészeti egyetemre járt, de fiatalon meghalt rákban. Én ma is levakarom az utolsó csepp vaját vagy margarint a papírról, és ha felütök egy tojást, a fehérje maradékát az ujjammal kikotrom – ezeket mind nagyanyámtól láttam, tőle tanultam el önkéntelenül. Konyhakertje volt, baromfit tartott, a baromfitartáshoz pedig kukoricaföldet béreltek, amit nagyapám kapált. Az életmódjuk nemigen különbözött a parasztokétól. Nagyon kellett spórolniuk, hogy a három fiút taníttassák. Azt hiszem, apám sokat éhezhetett egyetemista korában. Ő már a háború után végezte el az egyetemet, '49-ben.

– *Ugorjunk vissza oda, hogy tizenhárom éves korod körül megjelentél a füzetekkel Csorba Győzőnél. Ez a szál milyen módon vezetett el addig, hogy végül 1980-ban Szederkényi felvett a Jelenkorhoz?*

– Én mindig írtam, annak idején nagyon sokat, füzeteket írogattam tele rémesnél rémesebb versekkel.

– *Csak verset írtál?*

– Egyszer próbáltam novellát írni Bécsy Tamás biztatására, aki egy évig volt a magyartanárom. A *Helikon* pályázatára akarta beadatni velem, egy hétig kínlódtam, az eredmény megsemmisítő vereség volt. Sokkal később volt két vagy három valamim a *Jelenkorban*, de azok sem igazi novellák. Én nem tudok prózát írni.

– *Bécsy Tamásról mi volt a benyomásod?*

– Akkor nagyon jó, mert a többi tanárhoz képest rendkívül laza ember volt. Egy kicsit érzékeltam, hogy pozór, mert azért az volt, de egy tanárnál ez egyáltalán nem baj, mert akkor tud hatni. Később aztán megváltozott róla a véleményem, nem igazán előnyére. Ő csak egy évig helyettesített, az igazi magyartanárom Szende Béláné volt, akinek borzasztóan sokat köszönhetek. Tétélesen nem sokat tanultam tőle, mert én akkor már régen önállóan tájékozódtam, és mindenfélét összeolvastam. Két dolgot köszönhetek neki. Egyrészt rájött arra, hogy engem nem lehet belegyúrni a szisztémába, tehát békén hagyott. Másrészt úgy tűnt, hogy őszintén érdeklí a véleményem. Ez akkora ritkaság volt akkoriban egy gimnáziumban, hogy el sem lehet mondani.

A másik fontos tanárom az osztályfőnökünk volt, aki nagyon jól tanította a matematikát. Én szerettem a matematikát, de vele súlyos konfliktusba keveredtem. Vörös Györgynek hívták, később a főiskolára került. Antiszemita volt és klerikális reakciós – ezekért ma kitüntetését kapna, ha élne szegény –, és mindkét minőségében gyűlölte a barátomat, Pollák Gyurit, aki az osztály KISZ-titkára volt és zsidó. Állandóan próbált fogást találni rajta, az osztályfőnöki órák egy időben másról sem szóltak. Egyszer aztán felugrottam, hogy megvédjem a barátomat. Ostoba módon népszerűség-hajhászással vádoltam – az erkölcsi érzékem nem engedte, hogy olyasmivel vádoljam, amitől komoly baja eshet. Szép példa arra, milyen fedetten zajlottak az összecsapások a Kádárkorszakban. Az ügyet egy békéltető tárgyalás simította el a szüleim jelenlétében az igazgatóhelyettes irodájában, de attól kezdve kölcsönösen gyűlöltük egymást. Szerette volna, és meg is próbálta lerontani a jegyemet matematikából, és abból látszik, milyen jó tanár volt, hogy nem tudta.

– *Csorba Győzőre visszatérve: hogyan alakult a további kapcsolatod? Amikor bejártál hozzá, a régi megyei könyvtár épületében dolgozott.*

– Igen, a lépcső melletti galériáról nyílt a szobája, szép régi könyvek voltak a szekrényben, erre emlékszem, és ott üldögéltünk. Figyeltem, hogy gyűjt rá fél kézzel, és csodáltam. Felhívta a figyelmemet olyasmikre, hogy versmérték (*nevet*) és hasonlók. Tanácsokat adott, hogy miket kellene elolvasnom, verstant, ilyesmiket. A költőket, akiket ajánlott, már többnyire olvastam.

– *Említetted, hogy tizenhat éves korod körül közöltek a Jelenkorban. Akkor abban neki volt szerepe? Ismert téged, megjelentél a horizontján.*

– Amint gimnazista lettem, vérszemet kaptam, és talán '64 végén bementem a szerkesztőségbe is. Győző bácsi ezt soha nem tanácsolta, sőt, inkább lebeszélte róla, amikor egy párszor megpendíttem neki. Egyébként ő is elég későn ment vissza a folyóirathoz.

– Igen, '64 nyarán menesztették Tüskés Tibort, és '65 januárjában Csorba kilépett a szerkesztőbizottságból. Ekkor Lázár Ervin már nem dolgozott a lapnál. Így tehát amikor te megjelentél ott, akkor épp szétzilálódott a régi szerkesztőség.

– '66-ban Győző elkezdett visszatérni, bár még nem hivatalosan.

– '75-ben jelenik meg újra a neve a szerkesztőbizottságban. Persze, addig is közreműködött, és mondják, Szederkényi jó minőségérzékkel tudta, hogy ő a mérce a pécsi irodalomban.

– Amikor elkezdtem behordani a verseimet, akkor még nem volt a lapnál, a tótumfaktum versügýben Pákolitz István volt. Megvannak a maga értékei, ám az én szempontomból nem jelentett valami nagy segítséget. Ráadásul a saját tehetségtelenségemet is felmenthettem azzal, hogy őt egy konzervatív figurának gondoltam, akinek azért nem tetszenek a verseim, mert én nagyon újító vagyok. Persze nem erről volt szó, hanem a verseim minden tekintetben gyatrák voltak. Még azok is, amiket aztán '66-ban közöltek. Talán szűkség volt új nevekre, mert a régi szerzők közül néhányan beintettek Ervinnek, és a nulláról kellett építkeznie? Nem tudom. Talán kicsit föl is lehetett fújni, hogy milyen fiatal vagyok? Mindenesetre ettől kezdve rendszeresen részt vehettem a szerkesztőségben tartott összejöveteleken. Azt hiszem, ezek az írócsoport összejövetelei voltak.

– Azokra bemehettél a felnőttek közé?

– Igen, mivel helybéli szerző voltam.

– De nyilván nem voltál írószövetségi tag, ugye?

– Nem.

– Mindez a régi szerkesztőségben, a Széchenyi tér 17-ben zajlott, a volt takarékpénztári, nagy központi térben?

– Nem a nagyteremben, hanem hátul, ahol a pingpongterem volt később, az volt a szerkesztőség. Mert az első helyiségeket a Nőtanács használta, folyton üléseztek, gőzöm sincs, miről, és a fal mellett osonva lehetett bemenni egy függöny mögött a belső részbe, egy kis előtérbe. Onnan jobbra nyílt a véce, balra pedig Ervin szobája, a kisszoba. Szemben pedig a nagyszoba volt a szerkesztőség. Hogy ott akkoriban milyen sötét, hülye szövegek hangzottak el, hogy szellemileg az egész milyen színvonalon állt, azt nem akarom részletezni, és azokat az embereket sem akarom bántani, de elég vegyes társasággal kellett Szederkényinek lavíroznia, folyóiratot készítenie. Volt ott mindenféle, persze besúgó is.

– '64-ben, amikor Lázár Ervin elment, Pintér Zoltánt tették oda, aki nagyon vonalas marxista volt, hogy véget vessenek a lap ideológiai „tévelygésének”. '85 környékén még nekem is volt abban a szerencsében részem, hogy valami marxizmus-leninizmus órára kellett hozzá járnom. Az maga volt a rémület.

– Én meg esti egyetemre, úgynevezett foxi-maxira jártam hozzá – dettó.

– Bertók László '65-ben költözik Pécsre, fokozatosan beépül szerzőként, majd a szerkesztőbizottságba. Amikor '80-ban napvilágot lát a Fél korsó hiány című antológiátok, bábáskodik a kötet körül, szerkeszti azt. Parti Nagy Lajost már említetted, de voltál-e más valakivel kapcsolatban a pécsi irodalmár társaságból a hetvenes években? Említem például Rajnai Lászlót, aki kvalitásos irodalmár volt, ugyanakkor nehéz ember. Ahogy Csorba emlékezésében mondja, volt olyan, hogy behajította Szederkényi íróasztalára a recenzálandó két könyvet, mondván, az egyikről semmit nem tud írni, a másikról meg legfeljebb két sort, de azt sem köszönnék meg. Közben Walter Benjamint fordított, nem volt akárci. Kire emlékszel közülük akkorról?

– Lajos csak a hetvenes évek vége felé bukkant fel.

– Érdekes, ő például nem mert bemenni a szerkesztőségbe sokáig, ahogy egy tévéinterjúban elmondta nekem a kilencvenes évek elején. Még jóval később is, amikor megszólalt a kis harang a

bejárat fölött, összeszorult a gyomra. Aztán visszahallotta magáról később, „milyen szemtelen, biztos nagyra tartja magát ez a gyerek, hogy be sem jön hozzánk személyesen”, miközben épp ellenkezőleg, félt a találkozástól.

– Ezt nem tudtam. Hát, nekem nagy pofám volt, én bementem. Rajnait valószínűleg láttam ezeken a szerkesztőségi összejöveteleken, de nem figyeltem fel rá. Makay Ida volt barátságos velem annak idején, Bertókkal sokkal később ismerkedtem meg. Amikor később a folyóiratot csináltam, voltam Rajnainál az uránvárosi lakásán, próbáltam visszaédesgetni a Jelenkorhoz. Úgy emlékszem, pár dolgot közöltünk is akkor tőle, de nagyon nehezen kezelhető ember volt, nagyon keserű akkor már.

– Az Újhold környékén indult kritikusként, rendkívül nagyra tartották. Később valahányszor Rába György levelet váltott egy pécsi kollégával, mindig megkérdezte, mi van Rajnaival, ismert volt arról, hogy nehéz körülmények közt él. Rémlik, hogy valamelyik újholdas még egy kabátot is küldött neki.

– Nyomorgott akkor is, amikor én jártam nála, lehetett látni, hogy nagyon kevésből él.

– Várkonyi Nándorral nem találkozta?

– Nem. Legalábbis nem emlékszem rá. A hatvanas években úgy volt, hogy időnként bebattyogtam a megyei tanácsra, mert Pákolitz a művelődési osztályon volt valami előadó. Eleinte kézzírással vittem a verseimet, aminek nem örült. Egyszer aztán odaültetett egy írógép elé, hogy gépeljem le. Persze nem tudtam gépelni, elég sokáig tartott, jól beleizzadtam, mire végeztem, és akkor elolvasta. '68-ban, az érettségire kaptam a szüleimtől egy kis táskairógépet.

– A nevezetes antológiákban, ami irodalomtörténetileg is méltánylandó, a veled egyidős Meliorisz és a nálatok fiatalabb Parti Nagy mellett a negyedik résztvevő Pálinkás György. Valamikor a hetvenes években az Ifjúsági Házban működött egy alkotói körök, amiben fontos szerepet vállalt. Mások is jártak ide, például Gállos Orsolya, aki kiváló szlovén műfordító lett. Beszélj erről a körrel, kérlek.

– Ennek a körnek a mozgatója tényleg Pálinkás Gyuri volt, ő járta ki, hogy az Ifjúsági Házban rendszeresen találkozhatunk. Körülbelül '77-től kezdtünk el összejárni, elég sokan voltunk eleinte. Nekem, Szendénének köszönhetően, volt némi tapasztalatom arról, hogyan kell szerzőkkel a verseikről beszélni. A gimnáziumban már másodévtől kezdve benne voltam egy alkotókörben, amit Stark Andrásék, a kettővel fölöttem járók alapítottak, ám én hamar átvettem a vezetést. Mindenki a verseit hozta, tagja volt a körnek Rapai Ágnes, aki a pályán van most is, aztán Szigeti Lajos Sándor, aki irodalomtörténész lett, valamint Pákolitz fia, ifjabb Pákolitz István. Hozták a verseiket, és beszélünk róluk, főként én. Sokat olvastam, volt miről beszélnem.

– Tehát alapvetően a saját verseiteket elemeztétek?

– Eleinte kevésbé, aztán, ahogy szűkült a társaság, és főleg, mikor megcsináltuk az első antológiát, akkor már igen. Mert nem a Fél korsó volt az első, hanem a Pécsi Műhelyesekkel csináltunk egy zöld füzetet, amibe ők betűkből készített grafikákat tettek – ez a letraset korszaka volt. Abban mi négyen voltunk benne, akik később a Fél korsóban is, valamint Jádi Ferenc, egy nagyon tehetséges, okos ember, aki orvosból művészetpszichológus lett, és később Berlinben a Prinzhorn-gyűjtemény kurátora és a Kunstakademie művészetpszichológia tanszékének tanára.

– A JAK-füzetekben megjelent, József Attiláról szóló „Köztetek lettem én bolond...” kötet társszerzője volt.

– Igen, akkoriban pszichiáter volt, és itt a klinikán dolgozott, Stark Andrással együtt.

– Említetted a Pécsi Műhelyel közös munkát, és Pinczehelyi Sándor készítette rólatok a fotókat a Fél korsóba is. Milyen volt a viszonyod hozzájuk?

– Aztán ő csinálta az első kötetem borítóját is. Gellér Brúnóval és Pinczehelyivel voltam leginkább kapcsolatban a Pécsi Műhelyesek közül. A hetvenes években ott voltam

azon a kerti akción, amit Brúnó kertjében csináltak. Azon egyébként Pálinkás Gyuri is részt vett. A háztetőn ült, a bejárat fölött, és egy hosszú papírszalagra valami végtelenített verset gépelt, aminek lógott le az ajtó elé az eleje... *(nevet)*. Jó dolgokat csináltak.

– *Kik voltak még Pécsen akkoriban, akikkel kapcsolatban álltál?*

– Akkoriban az is jó volt Pécsben, ami talán ma már kevésbé jellemző, bár a mai helyzetet kevésbé ismerem, hogy sok kis különböző kör létezett. Az egyik a Fiala Értelmiségi Klubja, ott működött, ahol most a Csontváry Múzeum, az úgynevezett Tudomány és Technika Házában, a földszinten, amit Bartók Klubnak hívtak. Ez főként a műszaki értelmiségi találkozóhelye volt. Gimnazista koromban vitt be oda Kun László és Stark András. Talán ők is vezették a klubot. Évekig jártam oda, fiatal művészekkel, jogászokkal lehetett találkozni, s talán már közgazdászok is voltak az akkortájt induló egyetemi képzésből. A másik kör kimondottan a művészeké volt. Orbán György valamikor a hetvenes évek közepe táján lett a képzőművészek helyi szövetségének a titkára, ő vezette a Grafikai Stúdiót, amit a képzőművészek használhattak. Kitalálta, hogy összehozza a különböző művészeti ágak képviselőit, és létrehoztuk a Fiala Művészek Klubját. Ő volt ennek a lelke. Volt egy saját, színes nyomású kiadványunk, *Ég, föld, tűz, víz* címmel, amiben az Ifjúsági Házban akkor működő alkotóköreink tagjai voltak benne, a címben foglalt témákra írt szövegekkel, és képzőművészeti reprodukciók. A borítón Csizmadia László érdekes képe látható, amin az ég, föld, tűz, víz összejön: egy lavór víz háttérben egy tűzhányó köpi a lángot az égre. Ez előzménye volt a *zöld füzetnek* és a későbbi *Fél korszak hiánynak*. Rendeztünk egy kiállítást is, ahol iparművészek készítettek „illusztrációkat” a verseinkhez. Az anyémekhez Füzesi Zsuzsa csinált kerámiákat. Mindezek az akciók és tevékenységek a hetvenes évek második felében végigkísérték az életünket.

– *Aztán '80-ban bekerültél a Jelenkorba szerkesztőnek.*

– Azt hiszem, azt Bertók Lacinak köszönhetem. Csak utólag ismertem meg a dolog háttérét. Az történt, hogy Arató Károly súlyos alkoholizmussal távozott a szerkesztőségből, Pákolitz István pedig nyugdíjba ment. Arató helyére egy évvel korábban odakerült Parti Nagy Lajos, Pákolitz olvasószerkesztői helyét pedig Szederkényi felajánlotta Bertók Lacinak, aki rémülten visszautasította, és kibúvóként – meg hogy pártoljon, mint fiatalabban – azt javasolta, hogy engem kellene odavinni. Kósza pletykák szerint egyesek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy aki orvos lett, az nem megy el irodalmárnak, ez teljes képtelenség. Végül Ervin mégis megkérdezett.

Ervin rendkívül érdekes ember volt. Később sokat beszélgettünk ezekben a fotelekben ülve, ahol most ülünk. Ervin az ujjával kaparászta a karfán azt az esztergált fagolyót, és közben gondolkodott. Lassan beszélt, nagy csöndekert tartott közben, állandóan kombinált. Az a gyanúm, hogy az én kinevezésem eshetőségére is jó előre felkészült. Volt egy olyan szokás, hogy évente meghívtak a szerkesztőbizottsági értekezletre egy-egy külsőst, hogy értékelje a lap évfolyamát. Egyszer csak, derült égből villámcsapásként, azt hiszem, '78-ban Ervin engem kért meg, hogy tartsak ilyen évfolyam-értékelést. A versrovatról le-sújtó véleményem volt, borzalmas is volt egyébként, olyan régről ott ragadt szerzőkkel, hogy csak egy nevet mondjak, mint Kárpáti Kamil. Egy vastag üledékhalmaz, bár szerencsére Weöres Sándor is rendszeresen megjelent, tehát voltak értékesebb részei is a versrovatnak, de az átlag ilyen volt. Én persze elmondtam, naná, hogy ez így sehogy sincs rendszerben. Persze az én nemzedékemnek akartam ott helyet csinálni, az akkori barátainak, Zalán Tibornak, Tóth Erzsébetnek, ami nem volt sokkal jobb ötlet. Mindegy, szerintem Ervin akkor már játszott a gondolattal, hogy esetleg fölvesz engem, és meg akart futtatni, hadd lássák a többiek, kiről van szó, meg kipróbálni, hogyan gondolkodom.

– *Bertók ezt a történetet úgy meséli, hogy elküldték őket Szederkényivel a Szovjetunióba, Örményországba írószövetségi küldötteként, amikor ez a fölkérés már megtörtént irányába, és ott örmény könyvek hatására jókedv kerekedett. Laci mondott néhány keresetlen szót az oroszokról,*

mire másnap Szederkényi erősen megróttá, mondván, hogy a vendéglátók között biztosan akadt spicli, aki továbbítja az illetékes hatóságnak az efféle megnyilvánulásokat. Ezt követően, amikor hazajöttek, Bertók jelezte, hogy mégsem vállalja a megbízatást.

De beszélj még Szederkényiről, akit én nem ismertem. '87 februári halála után jelentem meg valamikor a szerkesztőségben egyetemistaként, „közművelődési” vagy „esztétikai” gyakorlat címen, ahol veled és Csuha Istvánnal ismerkedtem meg. Aztán '93-ban a Jelenkor 35. évfordulójára készítettem egy másfél órás tévéműsort. Kismányoky Károly, aki korábban szintén a Pécsi Műhely tagja volt, irányította akkor a pécsi városi tévét, ő adott lehetőséget arra, hogy interjút készíthessek veled, Parti Nagy Lajossal, Csuha Istvánnal, aki akkortájt vette át tőled a folyóiratot, Bertók Lászlóval és Csorba Győzővel. Jól emlékszem arra, amit Szederkényiről mondtál. Hogy fontos az esztétikai értékítéletünk megoszthatósága, az érvelés, erre tanított. De például arra is, hogy amikor reggel bementél a szerkesztőségbe, és kilenc óra elmúlt öt perccel, akkor nem szólt semmit, csak jelentőségteljesen fölnezzett az órára.

– Dehogy kilenc! Nyolc! Bárcsak kilenc lett volna... Ervinnel kapcsolatban utólag a legfőbb élményem az, hogy mennyire különbözött a karakterünk, mégis milyen jól működünk együtt. Ő lassú volt és körültekintő, én gyors voltam és hebrencs. Politikailag is máshogy gondolkodtunk. Amiben csak lehet, mindenben különböztünk, és mégis tudtunk együtt dolgozni, konfliktusokkal, de nagyon jól. Minden konfliktust rendezni tudtunk, az utolsót kivéve, amikor nagyon fölkaptam a vizet. Sok olyan eset volt, amikor Ervinnek nem tetszett, amit csináltam, olyanfélék is, mint amit Bertókról meséltél. De leültünk, és meg tudtuk beszélni anélkül, hogy nekem bármit is vissza kellett volna vonnom a véleményemből, vagy abból, amit tettem. Párttag voltam, nagyon korán, a szélsőbalos korszakomban, '72-ben még orvostanhallgatóként beléptem a pártba. Akkoriban már, a nyolcvanas években azt kerestem, hogy mászhatnak ki belőle. De nem akartam botrányt a folyóiratnak.

Elmondok egy esetet. '84-ben történt, hogy Pécsett is Dialógus Békecsoport szerveződött. Három főiskolás lány volt a vezetője, de benne volt az ismerőseim közül Derdák Tibor, Heindl Péter, Légrádi Tibor közigazdászhallgató, aki később a Könyvtárellátó igazgatója lett. A közigazdászok korábban többször meghívtak minket a kollégiumukba beszélgetni, és eléggé szabadon nyilatkoztunk ott. Egyszer aztán jött Heindl Péter, hogy baj van, mert ki akarják nyírni a végzős főiskolás lányokat. Várkonyi Zsuzsa javaslatára, aki akkor pártfunkcióban volt, olyan jellemzést kapnak, amivel sehol nem fognak tudni állást kapni. (Ungváry Krisztián kutatásából ma már tudjuk, hogy Várkonyira csak a felsőbb utasítás végrehajtójának szerepét osztották.) Elmentem a kari párttitkárhoz, Vonyó Józsefhez, akit KISZ-táborokból, mozgalmi vonalon ismertem. Elmondtam neki, mekkora mellényulás készül. Ha ezeket a lányokat bántják, fölöslegesen gyártanak ellenségeket. Tudtam, hogy ez nem épp így van, de erre a dallamra lehetett megzenésíteni a dolgot. Vonyó megígérte, hogy tájékozik, aztán leállította az ügyet (legalábbis én azt hittem; ma már tudjuk, hogy Vonyó hatalma ehhez edeskeves volt). Szederkényit ismeretlen, ilyenkor mindig kéznél levő jóakarók azonnal értesítették, hogy én ellenzéki személyeket próbáltam védelmembe venni. Behívott a szobájába, dült-fült, ilyen dühösnek még soha nem láttam. Őszintén föl volt háborodva, rádásul úgy érezte, hogy kiszúrtam vele, hiszen ha a vád igaznak bizonyul, súlyos tétellel terhelte volna meg a pártközpontnál vezetett bonyolult könyvelését. Na de Ervin, én párttagként mentem párttaghoz, a párt érdekében, mondtam. Nem tudom, elhitte-e, de látta, hogy ez jó szöveg, ezzel ő visszamehet a pártközpontba, és így rendeződött a konfliktus. Még más esetek is voltak, amikor tudtam, mit kell mondanom Ervinnek, amit ő aztán föl tud használni a védelmemben. Akkor ez így ment.

– Mesélj még a Jelenkor működéséről: kinek milyen feladatai voltak? Hogyan tudott a két fiatal szerkesztő Szederkényivel együttműködni? Milyen volt a hangulata a munkának? És egy kicsit a legendássá lett pingpongasztalos hátsó részről, ahol sokan megfordultak. Igazi találkozóhely volt, ahova mindenholnan jöttek a fiatal írók.

– Ami a munkamegosztást illeti, többnyire Lajos húzta a rövidebbet, mert hivatalosan ő volt a tördelészerkesztő, én meg az olvasószervező.

– *Ő járt le a nyomdába?*

– Volt, amikor én mentem, de általában ő járt le a nyomdába, és a dilettánsok nagy része is rá hárult, amiből aztán gazdag életművet hozott létre.

– *Vasutas versek a sárbogárdi állomás faliújságján...*

– Például. Nagy levelezéseket folytatott dilettánsokkal. Ervin hamar észrevette, hogy jól viszonyulok a szöveghez, helyre tudom rántani a kifricamodott mondatokat, és van némi műveltségem, tehát észreveszem a tartalmi hibákat, úgyhogy a legjobb dolgokat általában velem csináltatta. Az *Emlékiratok könyvének* itt megjelent fejezeteit mind én szerkesztettem. Előnyösebb helyzetben voltam tehát, mert jó szövegekkel dolgozhattam, de a dilettánsokból nyilván nekem is kijutott. Mi ketten Lajossal összejátszottunk. Persze Ervin tudta ezt, tehát nem a háta mögött, hanem szemben vele, de mégis vele szemben játszottunk össze: a lírai rovatot megpróbáltuk kicsit megtisztítani az évtizedes üledéktől. Volt, aki pisztollyal fenyegetőzött, amikor Lajos megírta neki, hogy sajnós nem közöljük. Némelyikük később megpróbálta kihasználni az egymást követő rendszerváltozásokat, előbb a kommunista elnyomás áldozatának szerepében lépett föl, mostanában meg a liberális ízlésterrort sérelmezi. Volt itt egy ilyen kedves mackós figura, aki utólag üldözött ellenzékiként állította be magát, de minden ünnepi alkalomra írt egy párthú verset a *Dunántúli Naplóba*. Egyszer augusztus huszadikán arról szólt a dal, mennyire biztonságban tudhatja magát a magyar szocializmusban az ember. Az egyik sorban „a vasárnapi levesben ringó zsírkarikák” szerepeltek. A nyomda ördögének vagy az ízlés lázadásának jóvoltából ez így jelent meg: „a vasárnapi levesben fingo zsírkarikák”. De ez még hagyján. Költőnk ugyanis borzasztóan felháborodott, és követelte, hogy jelenjen meg a helyesbítés. A helyesbítésben pedig, ugyebár, meg kell ismételni a helyesbítendő hibát... Tehát még egyszer megjelent ugyanaz. Nagy cirkusz volt, rengeteget röhögtünk ezen.

– *Szónyei Tamás 2012-es könyvében, ami az irodalmi besúgásokról szól, érdekes jellemzést olvashattál magadról. Kiderült, hogy Bókay Antal készítette rólad a titkos jelentést. Hogyan viszonyulsz ehhez, megbeszéltek azóta?*

– Amennyire tudom, őt besúgóm volt, tehát öten írtak rólam mindenfélét. Az egyik egy nálam fiatalabb költő, akinek nem akarom már a nevét ebben a vonatkozásban előhozni. Ő odajött hozzám, elmondta, hogy jelentéseket írt rólam, és bocsánatot kért. Ez az egyik véglet, és ezt én becsülöm. A másik véglet a karrierbesúgó esete. A Szokolay Zoltáné, akinek a besúgói életműve lényegesen jelentősebb a költőinél. Ő még most is mindenfélét összehord rólam. Én vagyok a galád párttag, és ő az elnémított igazság. Akárhova ment az ember a nyolcvanas években szerkesztőségekbe, kiadóba, Szokolay ott ült az előszobában az aktatáskájával, az aktatáskában a kézirataival. Bókay jobb minőség, de ehhez a véglethez van közelebb. Abban, hogy Szederkényi halála után évekig nem neveztek ki főszerkesztőnek, a jelentéseinek nem csekély szerepük volt. Mint ellenzéki aktivistát jelentett föl többször is, úgyhogy ezek miatt a jelentések miatt, még ha akarták volna, akkor sem nevezhettek volna ki főszerkesztőnek '87-ben. Tudom, hogy Takács Gyula, mint megyei elnökhelyettes nyomás alatt tartotta a pártbizottságot, hogy nevezzenek ki. Úgy emlékszem, Rajnai elvtársnak hívták az agit-prop titkárt. Ő mindig barátságos volt velem, de bizonyos dolgokat nem lehetett meglépni. És persze – Örkény István meg Rejtő Jenő hazájában élünk – akadtak kabaréba illő besúgók is, mint például a Földessy Dénes nevű újságíró.

– *Albert volt a fedőneve.*

– Például a feleségemmel, Gabival kimentünk Lengyelországba, és ő azonnal kikombinálta: azért mentünk, hogy a pápával találkozzunk. Ez áll a jelentésében. Ő volt Vári Éva följelentője is.

– Kik voltak azok, akiket szerettetek volna abban a számotokra elavult versrovatban publikálni?

– Itt két különböző korszak létezik. Az egyik, amikor még Lajossal együtt dolgoztunk – ez főleg arról szólt, hogy kitől kell megszabadulni. Abban, hogy kiket hozunk ide, tulajdonképpen mindketten eléggé rosszul tájékozódunk, komoly, nagy sikereink nem voltak. Azt azért sikernek könyvelem el, hogy Tolnai Ottót megnyertük, vele személyes jó kapcsolatban voltam már korábban is. Fontosnak tartottam, hogy ő megjelenjen itt. Működött egy rendszeres határon túli szemlerovata a folyóiratnak, ott voltak a legnagyobb sikereim. Olyan embereket tudtam beszervezni, akik sokkal jobbak voltak az előzőeknél: Végel Lászlót a délvidéki szemléhez, Kántor Lajost az erdélyihez. Ők egyértelműen minőségi változást jelentettek a korábbiakhoz képest. Ez a kitekintés rovat mániám volt akkoriban, a közép-kelet-európai egységes kulturális tér eszméje, amiből sajnos nem lett semmi, de ami akkor nagyobb fokú szabadsággal kecsegtetett.

– Ekkor hogyan álltál a lengyelen túl más egyéb nyelvekkel?

– Akkor gyakorlatilag még csak lengyelül beszéltem, meg a nagy nyugati nyelveken olvastam: angolul, németül, franciául. A szerbet igazából akkor tanultam meg, amikor '86-ban kiléptem a szerkesztőségből. De még az előbbihez: Ervin az igazán fontos szerzőkkel nem engedett minket össze. Azokat főntartotta magának. Tehát ha jött Mészöly, vagy jött Alexa Károly, aki akkor fontos szerző volt, akkor bevonult velük a szobájába.

– Alexa készítette Mészölyvel '81-es interjút, ami miatt aztán a szőnyeg szélére állították Szederkényit. Ennek a dokumentumait, az „igazoló jelentést” és egyebeket közöltük később a Jelenkorban.

– Velük tehát nem volt személyes kapcsolatunk, a kézírataikat gondoztuk. Amit meg kitaláltunk, hogy Lajos például Gyurkovics Tibort hozta ide, én meg mindenáron Zalánt, Tóth Erzsit meg Szervác Józsefet akartam idehozni – hát az mellényülés volt, az az igazság. Annak örülök, hogy Utassy Dzsót idehoztam. Vagy Rózsa Endrét, aki pécsi származású bányászgyerek volt, a Kilencek közé tartozott, őt nagyon kedveltem, és sikerült behoznom a versrovatba. Mindenképpen jobbak voltak azoknál, akiket Lajossal kipateroltunk. De nem a csúcsmínőség. Habár Kukorellyt például sikerült megjelentetni.

– Aztán '86-ban Parti Nagy Lajos elment Pécsről.

– Igen, de előbb én mentem el a laptól. Erről eszembe jut: Petri Györgyöt szerettem volna még nagyon megjelentetni a lapban. Barátkoztam vele, sokra tartottam, és elkezdtem Ervint bombázni, hogy közöljük. Petri akkor még kvázi be volt tiltva, de persze ilyen listát senki sem látott, csak mindenki félt, hogy X vagy Y rajta lehet. Kicsit olyan volt ez, mint a medve halállistája, ha ismered a viccet. Én úgy éreztem, hogy Ervin korán fél. Mások voltak a tapasztalatai persze.

– Igen, hiszen úgy került a Jelenkorhoz az Ablakmosó-féle történet után, hogy az előző főszerkesztő nem tudta pontosan, hol van az öncenzúra határa. Mészöly és Tüskés levelezése a Volt idő című kötetben bizonyítja ezt, hogy tehát egyikük sem tudta, hol van pontosan a határ. „Az ég tudja, hogy mit akarnak ebben az irodalmi krecliben” – ahogy Mészöly fogalmazott egy levelében a botrány közepette. És visszafelé sült el a darabhoz írott szerzői jegyzet, amit Csorba Győző javaslatára kértek tőle.

– Miklós gyakorlatilag följelentette magát.

– Igen, Pándi Pálnál nem is annyira a darab, mint inkább a jegyzet verte ki a biztosítékot. Ebben Mészöly kifejti, hogy nemcsak a szocialista realista, hanem általában a realista ábrázolásmóddal szemben a vizionárius, nem mimetikus művészetnek létjoga van – kard ki kard. Szederkényi nyilván okult a történetből, arról már nem is szólva, hogy egygel korábban, a pécsi Dunántúl főszerkesztőjét, Szántó Tibort pedig még a fekete autó vitte el.

– '56 miatt. Annyit ehhez hozzá kell tennem, hogy nem is tudhatták. Nem lehetett tudni, hol vannak a határok, mégpedig két okból. Az egyik ok az volt, hogy létezett egy húzd meg, ereszd meg játék. Mindig jött egy liberálisabb korszak, hiszen muszáj volt

mindig kiegyezni, valamit adni az értelmiségnek, mert nem volt bázisa a hatalomnak, ellenben amikor ez már túlságosan messzire ment, akkor figyelmeztetni kellett mindenkit, hogy pofa be. Akkor kreáltak pár esetet, amivel elhallgattatták a többieket. Soha nem lehetett tudni, hogy nem te leszel-e az, akin éppen most példát fognak statuálni. A másik ok pedig az volt, hogy párhuzamos hatalmi struktúrák működtek. Egyfelől volt az állami közigazgatási struktúra, a tanácsi rendszer, másfelől a párt. Sőt, még egy harmadik is működött, a politikai rendőrség. Ennek a háromnak az összejárásából a legváratlanabb esetek adódhattak. Tehát olyasmiről, amiért az egyik kitüntetését kapott, a másikat kirúgták, még egyazon időszakban is, mert máshogy jött össze ennek a három hatalmi mezőnek az összjátéka. Ezek kölcsönösen számon tartották, hogy ki mivel tartozik a másiknak, és amikor lehetett, akkor behajtották egymáson a tartozást. Hihetetlenül szövevényes dolog volt, és nagyon jó szimat meg tapasztalat kellett ahhoz, hogy az ember valamennyire meg tudja jósolni, hol a határ. Petri esetében az történt, hogy Ervin elfogadott három verset, mire nagyon boldog voltam, úgy éreztem, van értelme annak, hogy itt vagyok. Egyszer aztán rákérdeztem, mikor jelenik meg. Azt felelte, hogy nem fog megjelenni. Miért? Mert letiltotta a pártközpont, az APO, az Agitációs és Propaganda Osztály. Knopp András volt akkor a vezetője, emlékezetes név, azt hiszem, később orosz vonalon lett kapitalista vállalkozó. De honnan tudták? – kérdeztem Ervint. Fölhívtam őket, hogy lehet-e közölni. Mondtam neki, de hát ha megkérdezed, akkor persze, hogy nemet mondanak. Nem kell megkérdezni. De hát azt nem lehet megcsinálni, válaszolta. Ekkor mondtam, hogy rendben, akkor én ezzel befejeztem. Ez '85 végén történt, bejelentettem, hogy januártól kilépek.

– *Bizonyára előre le akarta védeni magát.*

– Nem! Tudta, hogy mit fognak mondani, annyira nem volt naiv. Nem merte közölni, és jó ürügynek tűnt, hogy a pártközpont nem engedi. Ez az iszapbirkózás évtizedek óta zajlott Magyarországon, és kialakult annak a gyakorlata, hogy az ember a felelősséget hogyan hárítsa másra. A felháborodásom főleg annak szólt, hogy Szederkényi nem mer valamit, és rákenni a pártközpontra. Nem ilyenek ismertem Ervint, és nem is tudom, miért volt ez, lehet, hogy már a betegsége is közrejátszott. De mégsem, mert ahhoz korán történt. Rossz passzban volt, ilyet még nem tapasztaltam tőle, és elegendő lett belőle. Nem Ervinből, az egészből lett elegendő – hogy az emberek ilyen játszmákra kényszerülnek. És akkor elmentem szabadúszónak.

– *Ekkor volt az, amikor mindenféle dolgot fordítottál?*

– Ponyvákat is fordítottam, de jót is. Herman Wouk háborús trilógiáját, ami lektűr, de színvonalas. És mindenféle vacakot is, persze. Akkor határoztam el, hogy kell még egy nyelv a fordításhoz, megtanulok szerbül. Szereztem egy nagyon gyenge egyetemi továbbképzési ösztöndíjat, és lementem Belgrádba három hónapra. Most olvasom és gépelem újra az akkori naplómát. Elég érdekes, '86 október–decemberében született, és '86 augusztusában tört át a szerb nacionalizmus az Akadémia memorandumával, amely Milošević mellé állította az értelmiséget – vagy az értelmiség mellé Miloševićet? Mindegy. Milošević megjátssza a nacionalista kártyát, megalapozza ezzel a hatalmát, és ez a szerb értelmiség katasztrófális tönkremenetelének a pillanata. Ott voltam októbertől decemberig. Októberben beszéltem Milan Komnenić költővel, még egészen normálisnak látszott, franciás műveltségű európeér volt, decemberben pedig megjelent egy eposza a Koszovóból elűzött szerbek szenvedéseiről. Milorad Pavić ott nullázta le magát a szemem láttára az iszlamofób paranoiájával, és még másokat is említhetnék. Nagyon tanulságos volt. Aztán még novemberben egyszer hazaugrottam, benéztem a *Jelenkorba*, hogy mi újság, és Ervin megkérdezte, mi lenne, ha visszajönnék. Feltételeket támasztottam, egyeztetett a pártbizottsággal, a feltételeket elfogadták, és visszajöttem. De mire munkába álltam, Ervin már kórházban volt, mert decemberben rosszul lett az írószövetségi választmányi ülésen.

– Ismeretes, hogy közvetlenül a halála után nem vehetted át a helyét.

– Igen, elfelejtettem mondani, hogy közben ki is léptem a pártból. Végre. Amikor már nem voltam szerkesztő, azonnal kiléptem.

– *Hallama Erzsébet volt ebben az átmeneti időszakban a főszerkesztő. Ez az időszak hogyan telt?*

– Ez úgy telt, hogy Erzsébet ült bent Szederkényi szobájában, és mindent én csináltam. Minden információt kézben tartottam, és én szerkesztettem a folyóiratot. Ez elég jól működött, ő kellő öniróniával viselte, tudta, hogy szívességből van itt, hogy én csinálhassam tovább a dolgomat, mert közben a szerzőgárda kiállt értem, ragaszkodott hozzám. Ez úgy kezdődött, hogy decemberben jött egy telefon, Balassa Péter hívott. Soha nem beszéltem vele előtte. Ő, Varga Lajos Márton és Kis Pintér Imre, ez volt a kritikus triász akkor a *Jelenkornál*, jó barátok voltak. Szeretnének velem beszélni, menjek fel Pestre, Kis Pintér Imréék lakásában várnak. Egyiküket sem ismertem személyesen. Meglepődtem, amikor Péter széles arcát, nagy szakállát megpillantottam, mert afféle kákabélű filozofnak képzeltem el. Nagyon becsültem az írásait, addigra már többször szerkesztettem. Ők hárman tehát rábeszéltek, hogy vigyem tovább a lapot. Igaz, nem nagyon kellett, mert nagyjából már eldöntöttem, hogy folytatom. Nyilvánosan is kiálltak mellettem, Mészöly és mások – Sándor Iván, Poszler György – is megpendítették, hogy jobb lenne, ha nem szórakoznának a pártbizottságon megint. De ott csak abba mentek bele, hogy Hallama lesz névleg a főszerkesztő, és én csinálhatom a tényleges munkát. Volt egy kínos eset. Takács Gyula megyei elnökhelyettes, azért, hogy jó pontot szerezzen nekem a pártbizottságon, elkezdte forszírozni egy Aczél Györggyel készített interjú közlését. Amikor én nemet mondtam, elkezdtek Erzsébet mint főszerkesztőt presszionálni, hogy közölje a *Jelenkor* az interjút.

– *És lejött?*

– Nem. Mondta Erzsébet, hogy közölni kellene, én mondtam, hogy szó se lehet róla. Őt nyomorgatták, én meg nem voltam hajlandó, és így bekerült a mozsár meg a törője közé szegény. Nehéz egy-két hónap volt. Becsületére legyen mondva, állta a sarat. Soha nem jelent meg a szöveg.

– *Jóval a halála után kiderült, hogy Hallama is írt titkos jelentéseket.*

– Nem tudom, hogy jelentett-e. Egy '90 táján közkézen forgó névsorban benne volt, de nem láttam, hogy bárhol lenne erre konkrét bizonyíték. Nem tudok róla. Nem lehet kizárni sajnos. Nagyon jóindulatú ember volt. Amikor egyetemista koromban összevesztem a családommal, újságot árultam, és efféle hülyeségeket csináltam, megpróbált beszervezni külsősnek a *Dunántúli Napló*hoz, hogy segítsen rajtam. Kiküldtek egy helyszíni tudósításra, a Gyárvárosi Úttörőzenekar játszott valahol Gyárvárosban, térzenét adtak. Egy fotóval mentem tudósítani. Összeizzadtam egy egyoldalas, rendkívül költői szöveget, hogy mennyire felemeli a lelket az ilyesmi – egy borzalmas hülyeséget. Hál' Istennek csak a képet hozta le az újság, meg egy képaláírást, hogy a Gyárvárosi Úttörőzenekar épp térzenét ad. Ez volt az én újságírói karrierem.

– *Utóbb, a rendszerváltáshoz közeledve végül is kineveztek főszerkesztőnek. '88 végén aztán bevezetted a számítógépes tördelést a lapnál, és programot is írtál, ha jól emlékszem.*

– Kis programokat írtam, szövegkonvertáló programokat hozzá.

– *Ezt a váltást javasolta valaki, vagy neked mint természettudományban, matematikában jártas embernek megvolt hozzá az affinitásod?*

– Alig vártam. Mert amikor regényt fordítottam, három példányban, indigóval kellett a szöveget írógéppel írni – hát olyan gyötrelmem még egy nincs! Nálunk először a Videoton kis játékgépét lehetett elérhető áron megvenni, egy hatvannégy kilobájtos agyrémet. Azonnal vettem egyet magamnak, mert elbűvölt, hogy miután begépeltem, akárhányszor kinyomtathatom és javíthatom a szöveget. A fiatalabbak nem tudják elképzelni, hogy ez micsoda nagy változás volt. Kutató koromban már gyártottam nagy gépre

kisebb alkalmazásokat. Most írtam a játékkomputeremhez szövegszerkesztő programot, és különböző nyelveken betűkészleteket gyártottam hozzá. Otthon már két éve ezt használtam, mielőtt a *Jelenkor*ban elkezdtem bevezetni. Ez úgy ment, hogy vettünk egyetlen számítógépet, amivel egy lézernyomatot meg lehetett hajtani, de a szövegek begépelése a Videoton kis játékszámítógépeivel folyt még sokáig. A *Jelenkor* volt az első számítógéppel szedett folyóirat Magyarországon. Elektronikusan könnyebb volt a szövegeket kezelni, óriási lépés volt, de nem ezért siettem vele. Hanem főleg azért, mert akkor a folyóiratot még a Lapkiadó Vállalat adta ki, és a Szikra Nyomdában nyomták, ez pedig a politikai rendőrségi vonalat jelentette, amitől én mindenáron meg akartam szabadítani a lapot. Ezért álltunk át a számítógépes szedésre. Először discen akartuk a Szikra Nyomdába vinni az anyagot kinyomtatni. A Szikra Nyomda akkori igazgatója mondta, hogy jól van, akkor hozzák azt a „deszket”, aztán majd meglátjuk. Ekkor már tudtam, hogy ezt nem fogjuk meglátni. Molnár Csaba nyomdászhoz fordultam, aki egy családi házban két kis Romayorral dolgozott egy grafikus pincéjében. Ott kezdődött a *Jelenkor* digitális korszaka.

– *Amikor főszerkesztő lettél, Csuha István és Takáts József dolgozott veled.*

– Csuhait még Ervin hívta. Mert mire én visszajöttem, addigra elment Parti Nagy Lajos. Felköltözött Pestre.

– *Valóban, Pistát Szederkényi hívta, de soha nem dolgozott vele együtt, mert addigra meghalt.*

– '87 januárban vele együtt kezdtünk. Takáts Jóska-t pedig Csuha javaslatára már én hívtam. Elmentem Szegedre, beszéltem vele. Az ő ajánlója is a *Harmadkor*, a szegedi egyetemisták folyóirata volt. Ennek voltak ők a szerkesztői, nagyon klassz dolog volt. De Jóska nem volt beosztott szerkesztőnek való, csak főnökként tudott volna létezni. Főszerkesztőnek jó lett volna talán, de sokkal előbb elege lett az egészből, és kilépett.

– *Szóval nem volt harmonikus a kapcsolatok.*

– Nem, ő rugalmatlan ember. Nagyon okos, és abszolút rugalmatlan. Senkivel sem tud együttműködni, csak akkor, ha ő mondja meg, mi legyen, és ez velem nem ment, így megromlott a viszonyunk. Személyesen nem, csak nem akarta már tovább csinálni a munkát.

– *A rendszerváltás környékén felbomló cenzurális viszonyok közt vált egyáltalán elgondolhatóvá, hogy a folyóiratból ki lehet növeszteni egy kiadót. Azt persze tudjuk, hogy évtizedekre visszamenőleg voltak a pécsi könyvkiadásnak próbálkozásai, például a Jelenkor-Magvető. Máiig az egyik legjobb kortárs magyar szépirodalmi könyvkiadó a Jelenkor, immár a Libri Csoporton belül. Beszélj a kiadó hőskoráról, kérlek. Nagyon erős volt a közép-európai karaktere, Mircea Dinescuval, aztán Tadeusz Konwicki, Milorad Pavić, Tomaž Šalamun, és sok mindenki a kilencvenes évek elején. És azok a hazai szerzők, akiket az akkoriban összeomló magyar könyvkiadói viszonyok közt meg tudtál nyerni: Petri, Rakovszky Zsuzsa, Bodor Ádám és mások, akikkel megalapoztad a kiadó hírnevét.*

– Mai fejjel valószínűleg nem kezdenék bele. Ez volt az az időszak, amikor a Szépirodalmi Kiadó halódott, a Magvető teljesen padlón volt, sorra adták vissza a kéziratokat a szerzőknek, a *Jelenkor* folyóirat szerzőinek is. Az én nagy feladatomban a folyóirat átmentése volt ezen a válságon, ami nagyon komoly válság volt, és igen nehéz volt megtartani a folyóiratot. Ez tényleg majdhogynem napi huszonnégy óra munkát jelentett. A folyóirat és a szerzők megtartása érdekében találtam ki azt, hogy elkezdtem kiadni a könyveiket is. Az első négy könyv: Hegyi Lórándtól, képzőművészeti rovatunk kulcsfigurájától az *Utak az avantgárból*, Mészöly Miklóstól *A pille magánya*, Balassa Pétertől a *Hiába: valóság* és Parti Nagy Lajostól a *Szódalovaglás*. Az ötödik már egy lengyel szerző, Konwicki. Ez volt tehát a fő célom, és a fő profilja a kiadónak. Aztán nemsokára, '92-ben már Nadas is csatlakozott.

– *Márton Lászlótól az Átkelés az üvegent is abban az évben adtad ki, Darvasi László Veinhageni rózsabokrokja '93-ban jött. Garaczi egy kicsit később érkezett. Ekkoriban csaknem mindenki Esterházyt kivéve a Jelenkornál jelent meg a java írók közül.*

– Szinte az egész nemzedék ott jelent meg először, vagy ott lett sikeres, Borbély Szilárdig bezárólag.

– Beszélünk a kiadó közép-európai érdeklődéséről és arról, hogy a kortárs hazai szerzők java részét sikerült megnyerni. Am arról még nem esett szó, hogy a kilencvenes évek második felétől kurrens filozófiai műveket adott ki. Érdekes, hogy nemcsak könyvei jelentek meg Derridának vagy Rortynak, hanem meg is fordultak Pécssett, ami – tekintettel arra, milyen sztárok voltak akkoriban – nem volt magától értetődő. Hogyan jött ez létre?

– A Jelenkor folyóiratnak nem volt erőssége a filozófia közlése. De úgy gondoltam, reagálni kell arra, hogy vége lett a marxista filozófia hegemoniájának, illetve hogy sok 19. századi alapszerző és -mű nincs kiadva magyarul, például Spengler vagy Kierkegaard. Másrészt pedig volt egy izgalmas kortárs filozófia Habermastól a francia posztstrukturalistákon keresztül Rortyig. Kezdetben olyanokon gondolkodtam, hogy a hiányzó régebbieket, például Spenglert kellene kiadni, de aztán láttam, hogy minden kiadó erre kapott rá, ezeket publikálta – többnyire rossz fordításokban egyébként.

– A régi zsargonban az úgynevezett „irracionalista filozófia” nevet viselte.

– Igen, amit Lukács György megbélyegzett *Az ész trónfosztásában*. Én egyébként nem voltam ennek a filozófiának a híve, de tudtam, hogy ismerni kell. Végül ebbe nem vágtam bele. Épp akkoriban telepedett haza Svájcból Boros János, aki megkeresett, és írt pár érdekes cikket a *Jelenkor*ba kortárs filozófiai témákról. Megismerkedtem a feleségével, Orbán Jolánnal is, és az ő ösztönzésükre egyeztem bele, hogy hármasban Derridát fordítsunk. Minél tovább él az ember, annál többet csalódik. Ma már nincs kapcsolatom velük, de akkor még egészen más volt a helyzet. János azzal jött haza, hogy korszerű filozófiaoktatást honosítson meg a „foxi-maxi” után. Később felbukkant Weiss János is, aki a Közgázról érkezett. Az ő műveltségükre, tájékozódásukra alapozva kezdtük el a filozófiai programot.

– A kiadó közép-európai érdeklődése párhuzamos volt a te műfordítói tevékenységeddel, az ezzel járó tájékozottságoddal. Jól emlékszem, hogy a szlovéniai Vilenicán is veled voltam először (és Gállos Orsolya szlovén fordítóval), a talán legismertebb közép-európai irodalmi találkozóhelyen.

– Igen, akkoriban egy kivételével valamennyi vilenicai találkozón megfordultam, mert a szervezők magyarországi tanácsadója lettem. Most már nem járok.

– Én is jelen voltam, amikor az egyik alkalommal az ottani fordulat megtörtént. A szlovén írószövetség vezetője egészen más hangütésű beszédet mondott, mint az ott korábban szokásos volt, és akkor a hallgatóság demonstratívan feljött a nagy karsztbarlangból, ahol a beszéd az ünnepélyes díjátadó kapcsán elhangzott. Beszélj, kérlek, arról a személyes nemzetközi kapcsolatrendszeredről, ami számomra is látható volt. Ma is élesen emlékszem, ahogy a találkozóhoz adó szálloda folyosóján, társalgójában éjjel zajlottak az értelmiségi, irodalmi informális összejövetelek, sűrű cigarettafüstben és nem kevés alkohol mellett. Ebben a közegben az ember találkozhatott például Herta Müllerral, évekkal a Nobel-díja előtt. És sorolhatnám.

– Igen, Herta Müllerral nagyon jóban voltam. De ott találkoztam Peter Handkéval is, még a botrányok előtt. A személyes kapcsolatrendszeremnek annak köszönhettem, hogy kiszabadulhattam Jugoszláviába, ahol egészen más világ volt. A szerbek és a horvátok is, de főleg a szlovénok rendszeresen szerveztek efféle találkozókat. Belgrádban volt az Oktobarska susreti, az Októberi Írótalálkozó, ahova az összes európai országból érkeztek irodalmárok. Szlovéniában különleges kapcsolataim voltak, nagyon jó barátom volt Aleš Debeljak, aki nemrég halt meg tragikus körülmények között, vagy például Boris A. Novak, könyvkiadó, költő, akinek a verseit is fordítottam, s aki a szlovén PEN Club titkára lett. Ezeket a találkozókon nemcsak jugoszláviai írókkal ismerkedtem meg, hanem másokkal is. Nagyon jó barátság fűz máig Mircea Dinescuhoz, akivel talán Belgrádban találkoztunk először. Ő akkor csak franciául tudott, én meg csak angolul, így szinte mutogatással kommunikáltunk egymással, de rögtön erős rokonszenv alakult ki közöttünk. Később aztán a feleségem révén sokat jártunk Erdélyben – gyerekkoromban egyébként Nagyváradon töl-

töttem a nyarakat, ott elkezdtem egy kicsit románul tanulni –, így valamennyire olvasok románul, bár nem nagyon beszélek, meg a nyelvtanban sem haladtam sokat. Verset tudok fordítani, például Dinescutól. Megismerkedtem Dorin Tudorannal is, aki arról nevezetes, hogy éhségstrájjal kényszerítette ki, hogy kiengedjék Nyugat-Európába. Én először még Romániában találkoztam vele, de később már úgy is, hogy Amerikából jött Párizsba, ott többször is összefutottunk. Volt tehát egy román kapcsolatrendszerem, ami bővült, igyekeztem tájékozódni a nagyszerű román irodalomban. Magyarországon én kezdtem el Mircea Cărtărescut kiadni.

Szlovéniában történelmi pillanatok tanúja voltam. Boris Novakék rendszeresen meghívtak a szlovén PEN blei találkozójára, a Blejske susretira. Jelen voltam akkor is, amikor már esett szét az ország, és a szerbek meg a koszovói albánok szakításra játszottak. Az utolsó pillanatban történt, '91-ben talán, hogy a szlovének kitalálták: odahívják Dobrica Ćosićot, a szerb nacionalista vonal szószólóját, valamint Ibrahim Rugova albán író, aki akkor a koszovói ellenzék vezére volt. Az ebédlőben az egyik ült az egyik asztalnál, a másik a másikinál, és a szlovének futárszolgálatot láttak el a kettő között, hogy valami megegyezést hozzanak létre. Ez egyébként nem sikerült.

Boris Novak egyszer megkérdezte tőlem, hogy ugye benne vagyok a magyar PEN-ben. Az akkoriban enyhén belügyes társaság volt, persze hogy nem voltam benne. Boris a hátamra ütött: „Jól van haver, akkor a szlovén PEN Clubnak leszel a tagja”. Attól kezdve minden rendezvényükre meghívtak, számon tartottak, információkat küldtek, teljesen úgy kezeltek éveket, mintha a szlovén PEN tagja lennék.

– *Tomaž Šalamunt is kiadtad. Ő is Vilenica alapítói közé tartozott?*

– Nem. Šalamun nagy költő, aki azért fél lábbal mindig Amerikában élt. Van egy *Imre* című verseskötete, amit Oravec Imréről írt. Együtt voltak valahol az USA-ban a Közép-Nyugaton egy alkotóházban, és Šalamunnak meggyulladt a nagy, göndör haja a gáztűzhely fölött, amit Imre oltott el. Erős történet.

Ami a lengyel kapcsolataimra illeti, Kovács István segítségével először a krakkói „új hullámos” költőket ismertem meg, Adam Zagajewskit, Julian Kornhausert, Leszek A. Moczulskit, akkoriban jóban is voltam velük, de ez a kapcsolat elsorvadt. Kornhauser egyre kevesebbet írt (jugoszláv irodalmat tanított a Jagelló Egyetemen, szerb fordítóként is működött), Zagajewski külföldre ment. A Szolidaritás idején és az utána következő években sokat jártam Lengyelországba, viszont sok barátomat elvesztettem. Voltak, akik elkurvultak – minden ilyen fordulatnál adódik bizonyos veszteség, én harminc százalékra saccolom a magam tapasztalatából.

– *Ez a Jaruzelski-féle fordulat ideje, ugye?*

– Igen, a Jaruzelski-puccs után. És nagyon sokan emigráltak. Így sokakat elveszítettem, például Zagajewskit is, bár egyszer még Párizsban találkoztunk, vagy Zbigniew Herbertet, aki Németországba emigrált, nem sokkal azután, hogy kapcsolatba kerültünk. Viszont Wisława Szymborskánál többször jártam Krakkóban, őt nagyon szerettem.

– *Fordítottad és ki is adta a verseit...*

– Igen, egy kötetét szerkesztettem az Európának, egyet meg ki is adtam. A hadiállapot, „stan wojenny” alatt illegálisan élő vagy internálásból frissen szabadult írókkal is találkoztam, egyszer le is buktam.

– *Hogyan történt?*

– Varsóban egy kávéházban egy internálótáborból szabadult korombeli íróval találkoztam, aki a „drugi obieg”, az illegális folyóirat- és könyvkiadás fontos szereplője volt. Kaptam is tőle egy csomó szamizdatot, az asztal alatt adogatta át. Akkoriban Lengyelországban az egész valamirevaló irodalom átment szamizdatba. Szappanszagú nyomatok voltak, mert a szitafesték szappannal készült. Néha, ugye, parfümös szappant sikerült szerezni...

– Akkor messziről illatozott a szamizdat...

– Az Instytut Kultury, ez a nagy lengyel emigráns központ Párizsban működött, ott adták ki sok lengyelországi író könyveit. Ezeket aztán a lengyel szamizdat-ipar kicsinyített változatban másolta tovább, mert úgy könnyű volt zsebben hordani, kézből kézbe adni.

Azt hiszem, ott a kávéházban szűrte ki egy spicli. Hazafelé jövet a varsói repülőtéren kiemelték a sorból. A nagy fekete táskám tele volt illegális nyomatokkal. Megmotoztak, levetkőztettek meztelenre, faggattak, hogy kitől kaptam. Rám akartak ijeszteni, és hát elég ijesztő is volt. Félelmetesek voltak ezek a feketeruhások, a ZOMO, a lengyel rohamrendőrség emberei. Biztos meg is ijedtem volna kellőképpen, csak az volt a szerencsém, hogy a LOT-gép lengyel személyzete észrevette, mi történik, és egyszerűen nem indították el addig a repülőgépet, amíg én meg nem érkeztem. Állandóan bementék a hangosbemondóba, hogy várnak, és ezt én is hallottam abban az elkerített kis fülkében, ahol nyuvasztottak. Úgyhogy elég nagy lett a pofám. Megkérdeztem tőlük, hogy most mi van, meg akarnak verni. Nem tudtak mit tenni, mert mindenki azt figyelte, hogy ez a „Pán Szordász” hol van, és mikor fog már előkerülni.

Romániában ugyan nem a forradalom idején, de mindjárt utána jártam. Volt, ma is van egy Ifjúságért Egyesület Pécsen, aminek a vezetőségi tagja voltam és vagyok. '90 januárjában Pörös Béla vezetésével egy adományokkal megpakolt bérelt busszal bementünk egészen Székelyföldre. Nagyon érdekes utazás volt, teljesen kaotikus állapotok uralkodtak még. Aztán szintén még '90-ben, amikor én még az Írószövetség tagja, sőt választmányi tagja voltam, Koczkás Sándorral kettőnket küldtek Bukarestbe, fölvenni a kapcsolatot a Román Írószövetség új vezetésével. Tudniillik akkor a Román Írószövetség elnöke az én Mircea Dinescu barátom volt. Nyilatkozatot szövegeztünk, együttműködési szerződést kötöttünk. Tejben-vajban fürösztöttek minket, egy kis bojár kastélyban laktunk Bukarest külterületén.

– Ugorjunk most vissza az időben még a rendszerváltás előtti időbe, mert nem esett szó még a József Attila Körben való tevékenységéről.

– 1978-tól voltam vezetőségi tagja az akkor még FIJAK-ként működő szervezetnek. Megszerveztük a szentendrei találkozót '80 nyarán, ha jól emlékszem. Első este Zalán Tibor és talán Elek István összeállítottak egy követeléslistát. Változtathassuk meg a nevét József Attila Körre, adhassunk ki könyveket, folyóiratot, legyen nagyobb autonómiánk az Írószövetséghez képest. Ezeket a követeléseket nyilvánosságra hoztuk a tanácskozáson. Nagy cirksuz lett, rögtön felfüggesztettek minket. Hosszú ideig nem tárgyaltak velünk, az akkori írószövetségi elnökön, Dobozy Imrén keresztül próbálták presszionálni minket. Közben a vezetőségben nagy viták folytak arról, hogy mit csináljunk. Én inkább amellett voltam, hogy próbáljunk megegyezni, mert többet nyerünk vele, mint ha szembeszállunk. Röviden összefoglalva, a lengyelektől megtanultam a „szerves munka” fogalmát. Nem rajtunk múlik, hogy megdől-e a rendszer, az viszont igen, hogy milyen állapotban lesz akkor a társadalom. Nem kockáztatni, hanem erősíteni kell a meglévő civil intézményeinket. Ami azóta történt, szerintem sajnos engem igazol. Csengey Dénes volt a radikális tábor vezetője, ők a végéskig akarták vinni a dolgot, bár hogy mi a végső, azt aligha tudták volna megmondani. Valamiféle forradalom lebegett a szemük előtt, a fark akarta csóválni a kutyát. A kör titkára, Szilágyi Ákos közbülső álláspontot foglalt el, és ügyesen taktikázva sok mindent elért: akkor indult el a JAK-füzetek sorozata, a Műfordító Füzetek, és létrejött maga a JAK, aminek talán még két évig benne voltam a vezetőségében. Utána tagja lettem az Írószövetségnek, sőt a választmánynak is, és a nyolcvanas évek közepén már ott mentek a meccsek.

– Beszéltél már a párttal való kapcsolatról, a Dialógus Békescsoportról, viszont a rendszerváltás utáni kultúrpolitikai szerepedről még nem. Pécsen az önkormányzat szabaddemokrata képviselője voltál, a kulturális bizottság elnöke. Hogyan kerültél oda?

– Régóta kapcsolatban álltam a demokratikus ellenzék pesti vezetőivel, és helyben is ebben az irányban próbáltam tájékozódni, valamikor '89-ben elmentem az SZKH (vagy már SZDSZ?) itteni toborzógyűlésére, amit nagyon vidékiesnek és kaotikusnak láttam, és úgy ítélt meg, hogy ebbe a társaságba nem akarok tartozni. Ekkoriban az antikommunizmus volt a fő csapásirány, ezért egy csomó frusztrált, indulat vezérelte ember csődült oda. Az egyetemi pártszervezetből ismert fiatalok megkerestek, hogy indulnék-e képviselőjelöltként az MSZP színeiben, amire azt válaszoltam, hogy szó sem lehet róla. Aztán a helyhatósági választások előtt Bretter Zoltánnal találkoztam, és ő elvitt egy SZDSZ-es gyűlésre, ami már jobb benyomást tett rám. Vállaltam, hogy indulok, be is kerültem egy kertvárosi körzetből. A városi önkormányzatban az SZDSZ és a Fidesz koalícióban többséget tudott szerezni, és a koalíciós tárgyalásokra másodmagammal engem delegáltak, mert voltak fideszes kapcsolataim, és a két párt közös jelöltjeként nyertem. A Hunyadi úton volt a Fidesz irodája, rengeteg narancslevet meg kellett innunk... Hasznosítani tudtam az állampártban szerzett tapasztalataimat, meg eléggé kikupálódtam a szerkesztőségben is. Jó megegyezést kötöttünk, ami kiválóan működött az első négy évben, csak sajnos gyenge embert jelöltünk polgármesternek az utolsó pillanatban. Az elején sok mindent elértünk, aztán kezdtek sokasodni a bajok. Ahogy fogyott a pénz, egyre több kellett volna a színháznak. Miközben az adminisztráció a saját életszínvonalát védte, a színészek helyzete egyre romlott. Vitát kezdeményeztem, hogy hogyan lehetne átalakítani az intézmény működését. Óriási felzúdulás támadt, hogy tönkre akarom tenni a színházat. Mivel összevissza beszélt mindenki, és hazugságokkal korbácsolták fel az indulatokat, egy kerekasztal-megbeszélést kezdeményeztem, amire még Törőcsik Marit is odahozták. Megbeszélésről szó sem volt, mindenki fújta a magáét. Azt mondtam, rendben van, akkor nem lesz reform. Megkap a színház annyit, amennyit lehet, és vizontlátásra. Még maradtam egy ideig bizottsági elnök, bár rossz kedvvel, mert láttam, hogy nem lehet már semmilyen lényeges változtatást elérni. Az tette be végleg a kaput, amikor a képviselőtársaim megszavazták, hogy a pártház előtti Lenin-szobor helyére állított művet, Bencsik István munkáját el kell távolítani, mert sérti a közízlést...

– Sokkal absztraktabb volt annál az a fehér márványtorzó...

– ...Az MDF-es és kereszténydemokrata képviselők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „nem lehet egy pinát a város közepére kitenni”, és folyton lefújta valaki festékkel. Végül az SZDSZ beadta a derekát, eldöntötték, hogy elvitetik Bencsik szobrát. Akkor lemondtam a kulturális bizottsági elnökségről. Még másfél évig maradtam képviselő, amíg tartott a mandátumom, de egyre kisebb lelkesedéssel vettem részt az egészben.

– Ennek a szoborhelynek zaklatott sors jutott, hiszen a Bencsik szobra előtt ott álló Lenin-szobor ügyében majdnem utcai küzdelem zajlott. Krassó György a Magyar Október Párt nevében le akarta dönteni, de Böszörményi István fiatal szobrászként nem engedte, mert úgy gondolta, nem lehet így bánni a műalkotásokkal, még az ideológiailag terhelt művekkel kapcsolatban sem a megsemmisítés a megoldás. Szóval ehhez az esethez kötődik a kultúrpolitikai tevékenységed befejezése.

– Sok más, kisebb ügy is volt, például az utcák átnevezése. Az én időmben még Doktor Sándor utca és Marx út is volt, ezeket nem engedtem megváltoztatni. Az én ötletem volt ugyanakkor a Maléter Pál utca a szovjet Sarohin tábornok helyett. Már akkor az volt a nóta, hogy Doktor Sándor hazaáruoló, szerb bérenc, és ez a tipikusan korlátolt, stupid, nacionalista hozzáállás azonnal érvényesült, mihelyt kitettem a lábam. Dr. Doktor Sándor bábaképzőt alapított, a baloldali demokratikus, átmeneti kormány vezetőjeként sok érdeme volt. A stupiditás azóta csak fokozódik.

– Térjünk vissza a kiadóhoz, amiről korábban valami olyasmit mondtál, hogy ma már nem vágnál bele. Amikor kiadót menedzszelsz, akkor nyilván nincs időd írni. A kérdés az, ha nem ezt csinálnád volna, akkor mit tettél volna, vagy mit kellett volna tenned?

– Meséltem neked, hogy eredetileg a gimnázium után francia szakra akartam jelent-

kezni, ez tartós mániám volt. Most végre tudok azzal foglalkozni, amivel akkor akartam. A kiadó nélkül valószínűleg előbb kezdtem volna. Meg esszéket írtam volna, fordítottam volna. Tudod, a fordítással ma már az a baj, hogy... tulajdonképpen mindenhol outsider vagyok. Minden nyelvből megvan az a nem túl sok jó fordító, akit alkalmazni tudnak, és hiába, hogy most már hét nyelvből tudnék fordítani, alig jutok munkához. Amit sajnálók, ha arra gondolok, mi mindent fordíthatnék még le. Ha csak a franciát veszem, lefordítottam Montaigne összes esszéjét meg Rabelais *Pantagruel*jének harmadik kötetét, de évek óta hiába keresek kiadót egy Rabelais-összesre.

Belevágtam a kiadóba, hogy a folyóiratot megmentsem, és aztán a dolog megevevtt. Aránytalanul nagy energia kellett ahhoz, hogy némi eredmény létrejöjjön. A végén majdnem csődbe vittem a kiadót, ugyanis nem volt pénzem, és tőke nélkül nem megy. Nem tudtam növekedni, nem tudtam odáig eljutni, hogy ne közvetlenül én csináljak majdnem mindent. Soha nem tudtam olyan munkatársat alkalmazni, akire rá lehet bízni egy fontosabb szektort. Ez soha nem működött, csak hát az elején annyira nem működött semmi, hogy nem tűnt föl. Mihelyt végre beindult a könyvpiar, kiderült, hogy ott nekem nem terem babér. Az utolsó pillanatban sikerült eladnom a kiadót egy tőkeerős csoportnak.

– *Most visszadolgozol a saját volt kiadódnak. Nádas kötetein, legutóbb Meliorisz Béla verseskötetén is ott a neved.*

– Igen, szerkesztőként. Tavaly elég sok kötetet szerkesztettem, fordításokat főleg meg versesköteteket, és Nádas Péter könyveit.

– *Hogyan alakultak úgy a dolgaid, hogy mostanság már nem Magyarországon élsz? Sőt már az elmúlt néhány évben sem...*

– Egyszer innen Pécsről, illetve a megyétől delegáltak egyhónapos tartózkodásra Marguerite Yourcenar villájába, Lille mellett, ahol mindig hárman vannak, általában egy könyvillusztrátor, egy francia és egy külföldi író. Nagyon jól tudtam ott dolgozni, és rájöttem, milyen hülye voltam, hogy addig nem használtam ki ezeket a lehetőségeket. Attól kezdve folyton pályáztam ilyen helyekre. Többször voltam Lengyelországban, Svájcban, Franciaországban, és ezeknek az utaknak az egyikén találkoztam egy olasz műfordítóval, ami tartós kapcsolatnak ígérkezett. Nagyjából két évet Torinóban töltöttem, meg is tanultam valamennyire olaszul. Ahhoz persze ott kellene élni, hogy jobban tudjak beszélni. Amikor a kapcsolatunknak vége lett, már nem akartam, nem tudtam Magyarországon maradni. Pánikszerűen elkezdtem keresni valami lehetőséget, és baráti alapon sikerült Párizsban a belvárosban egy ötödik emeleti egyszobás lakást, studio-t bérelnem. Ott laktam csaknem két évig, fantasztikus volt. Egyáltalán Franciaországban lenni, és rájönni arra, hogy ha a jövedelmeimet átváltom euróra, és megtanulom, hol lehet olcsón vásárolni, akkor szűkösen, de ki tudok jönni. De aztán a tulajdonos emelni akarta a bért, és azt már nem tudtam volna kigazdálkodni. Vidékre kellett mennem. Arles-ban ugyanannyiért, sőt kicsit kevesebbért háromszobás lakást tudtam bérelni. Van ott egy nemzetközi műfordítóház, jól felszerelt könyvtárral, egyébként ugyanabban az épületben, az Hôtel-Dieu-ben, ahol Van Gogh-ot ápolták, amikor levágta a fülét. Ott eltöltöttem már korábban három hónapot, és megszerettem Arles-t, jó kis város. Huszonegynéhány kilométerre van a tengertől, mellette van az Alpilles, egy szép mediterrán, karsztos régió, a Rhône két ága között meg a Camargue, egy sós mocsaras terület...

– *...a vadlovakkal...*

– Igen és a bikákkal, amiket ott tenyésztenek, a híres bikafuttatásra. Egy Julius Caesar alapította római város, amfiteátrummal, meg egy csodálatos román székesegyházzal a főtéren. Kisváros, de nagyon szeretem.

– *Hogyan telik ott egy napod?*

– Olvasok meg fordítok. Amikor jobb idő van, akkor kerékpárra pattanok, és nagy túrákat teszek a környéken. Vagy vonattal, busszal elutazom valahova – a környéket most

már nagyjából ismerem. Vagy lemegyek a tengerhez. Egy euróért odavisz a városi busz. Télen is gyönyörűek a fények, hatalmas kagylókat, csigákat lehet találni. Májustól meg lehet fürödni, és nekem az úszás nagyon fontos. Télen uszodába járok, tavasztól őszig a tengerre, még október elején is, ha nem fúj a misztrál. Annnyira fontos ez nekem, hogy amikor Párizsból el kellett jönnöm, sokáig haboztam, ne inkább Nápoly környékére menjek-e. Tudtam volna gyakorolni az olaszt, és nem olyan drága, ha az ember nem turista-ként él. De az már túl messze lett volna. Persze Arles is messze van.

– *Beszélg még egy kicsit a magánéleteredről. Említetted, hogy második feleséged miatt sokat jártál Erdélyben. Koszta Gabriella eredetileg színész volt, de alaposan kivette a részét a Jelenkor Kiadó munkájából. De korábbról is kezdheted.*

– Volt egy korábbi házasságom, amiből Dávid fiam született. A Tettyén laktunk. Alattunk három mérnökszalád lakott, fölöttünk Gellér Brúnó képzőművész, még följebb Vidákovics Antal koreográfus. A kerteken át jártunk szomszédolni. Bármennyire kellemes volt, kezdtem azt érezni, hogy lenyel, megbénít ez a polgári életmód, és kimenekültem belőle. Sajnos ennek a fiam itta meg a levét, mert egy ideig nem tudtam elég gyakran találkozni vele. Második feleségemmel, Koszta Gabival Bertók László ismertetett össze, ő szólt, hogy jött egy színésznő Erdélyből, ismerjem meg. Amikor a *Fél korszó hiány* tévéműsorát készítettük, Gabi kértem meg a verseim felolvasására.

– *Ez a korabeli MTV pécsi regionális stúdiójában készült, ugye?*

– Igen, Bükkösi László vezetésével. Gabival volt egy közös barátunk is, Hervay Gizella, akit nagyon szerettem, utolsó kötetének valójában én voltam a szerkesztője. Barátilag összeraktam neki a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* című kötetét, még a hivatalos szerkesztője előtt. Nagyon jó barátok voltak Gabival, még Erdélyből. Aztán összeköltöztünk Gabival, és született egy lányunk. Ez még a Ceaușescu-korszak kellős közepén, a nyolcvanas években történt. Jártunk át Erdélybe látogatóba, infernális kalandjaink voltak a határon, volt, hogy egy napot álltunk ott a csecsemő kislányunkkal. Viszont eléggé megismertem az együttélés sajátos módozatait. Gabi egy vegyes lakosságú kisvárosból, Erdőszentgyörgyről származik. Ott az idősebb románok jól beszéltek magyarul, sőt volt olyan, aki már nem is tudott románul. A magyarok viszont soha nem tanultak meg rendesen románul. Megtanultam, hogy semmi sem fekete-fehér, az egymás mellett élésnek vannak barátságos meg kevésbé barátságos mozzanatai. Így aztán se a sovinizmusra, se a doktriner kozmopolitizmusra nem vagyok vevő.

– *Ez Maros megye, nem?*

– A Küküllő völgye, igen. Arrafelé változó volt a nemzetiségi összetétel, bizonyos falvakban románok, másokban magyarok éltek, ebben a kisvárosban összekeveredett a két népesség. Érdekes tapasztalat volt, sokáig jártam oda vissza. A román kapcsolatrendszeremet is erősítette, hogy velük sokkal jobban tudtam Gabin keresztül kommunikálni. Őbelőle pedig a Jelenkor Kiadónak köszönhetően román fordító lett, mára a leginkább felkapott Magyarországon.

– *Cărtărescut is ő fordította.*

– Őt és sok mást is. A két legelső könyve Florina Ilis regénye volt, meg az *Egy komcsi nyanya vagyok!* Dan Lungutól, amiből egy színésznő monodramát is készített.

Aztán jött az olaszországi kapcsolatom, amiről már beszéltem. Kicsit megismertem az országot, megtanultam valamennyire a nyelvet, érzem az olasz mentalitást, ami roppantul rokonszenves számomra. Voltunk együtt Amerikában is.

Most pedig egy svájci költő az élettársam, Anne-Marie Kenessey, akivel a balatonfüredi műfordítóházban ismerkedtem meg, illetve előtte a svájci Zugban már találkoztunk egyszer. Ő félig magyar származású, az apja '56-os menekült volt, aki nem akart otthon magyarul beszélni. Annamarinak kamaszkorában a nulláról kellett elkezdenie magyarul tanulni. Most már elég jól beszél, de ha nem jut eszébe valami, akkor átvált német-

re, és úgy folytatjuk, aztán megint vissza. Zürichben él, ezért folyton Magyarország, Provence és Svájc között háromszögelünk.

– *A lányodról, Katáról még nem beszéltél, aki verseket is közölt már a Jelenkorban.*

– Az nagy meglepetés volt számomra. Katának nagyon korán erős affinitása volt a színház és az irodalom iránt. Az anyja próbapéldányait, amiket normális embernek eszébe sem jut elolvasni, már kislány korában vitte be a szobájába, és lelkesen olvasta. Így aztán abban reménykedtem, hogy majd lesz, aki a kiadót folytassa. Egy ideig dolgozott is szerkesztőként, de nem szerette, nem érdekelte igazán. Most egy pályázati cégnél dolgozik, a megélhetését ebből biztosítja. Nagyon kellemes meglepetés volt, amikor láttam, hogy elkezd írni. Először egy novellával jelentkezett, amitől annyira nem voltam elragadtatva, de a versei kimondottan jók. Örülök, hogy ír, és remélem, folytatni fogja.

– *Szó volt már a személyes nemzetközi kapcsolatrendszeredről, de beszélj arról is egy kicsit, milyen művészetet, milyen irodalmat szeretsz. És aztán arról is, hogy a magyar irodalom jelentős alkotóihoz milyen kapcsolat fűzött, gondolok itt Mészöly Miklósról vagy Nádás Péterre, akiknek a könyveit kiadtad. Először az első kérdés: mi az, ami téged igazából „beránt”.*

– Nehéz kérdés. Elég régóta a francia reneszánszsal foglalkozom, és az elhúz arrafelé. Például Montaigne-t hatalmas figurának tartom, szívesen fordítottam, és tanulmányozom az életét, a kor összefüggéseit – erről könyvet is szándékozom írni. Aztán nem véletlenül fordítottam annyit a szarajevói horvát Miljenko Jergovićot. Zseniális, izgalmas író. Mostanában olvasom újra Proustot, ezúttal franciául, és így nagyon más. Többretegű, rejtelmebb és szellemesebb. Nagyon szeretem Szymborskát, a megjelent két kötete óta is fordítom, most készítnék elő egy újat a FISZ műfordító sorozatában a Kalligram Kiadónál. Zenében könnyebb választanom: Purcell és Debussy azok, akiket a leggyakrabban hallgatok. Purcellben lenyűgöz a humora. Nem tudom, mennyire nyilvánvaló ez, de például az *Artúr királynál* mulatságosabb zenét nem tudok elképzelni. Elég sok operát hallgatok mostanában, amit korábban nem csináltam.

– *És a képzőművészetben?*

– A képzőművészet őszintén szólva kevésbé foglalkoztat, de leginkább a posztimpresszionisták ragadnak meg, élükön Cézanne-nal, aki a legcsodálatosabb festő. De hát én ehhez nem értek igazából. Vannak kortárs képzőművészek is, akiket szeretek, meg performerek, mint Marina Abramović. Nagyon izgalmas dolgokat művel, a szembenézésses performanszai egészen elképesztők. Az ilyesmi azért megérint.

Az irodalommal az a baj, hogy hatalmas, beláthatatlan terület. Dosztojevszkijnél nagyobb nehezen tudok elképzelni. Thomas Mann értéke sokat csökkent a szememben az idők során. Rajongtam érte fiatalabb koromban, és ma már túlságosan kimódoznak érzem. Tolsztoj igen, kivéve a *Feltámadást*, ami katasztrofálisan gyenge munka, bár tudom, hogy most népszerű az ájtatos zöngéje miatt. De az *Anna Karenina* nagy könyv, a *Háború és béke* meg még inkább. És a novellái is csodálatosak. Nagyon kedvelem Stendhal szárazságát, aztán Mérimée-t, furcsa módon a novelláit, ő is nagyon izgalmas író.

– *Mészöly Miklósról beszélj, kérlek, akinek az életműsorozatát kiadtad, felesége, Polcz Elaine műveit is megjelentetted. Nyilvánvaló, hogy volt köztetek tényleges kapcsolat. Mészölyt szerkesztőként megörökölted, ahogy Mészölyt a Jelenkornál valamiképpen minden szerkesztő megörökölte. Azzal kezdődött, hogy Várkonyi Nándor már a Sorsunkban lekötölte 1943-ban az első novelláját, aztán még hat írása jelent meg ott '48-ig, sőt a lap vidéki szerkesztőjének titulálták. Aztán megjelent néhányszor az ötvenes években a Dunántúlnál, majd Tüskés Tibor vette át a stafétát, amikor megnyerte a Jelenkor szerzőjének. Ekkor jött az emlékezetes történet: az Ablakmosó közlése és annak következményei. Majd a Szederkényi-féle Jelenkorban is újra megjelenik úgy '70 körül. És hozza magával a fiatalabbakat: Nádast, Esterházyt...*

– ...Nádast, Esterházyt, Lengyel Pétert, Hajnóczy Pétert, Bereményi Gézáat...

– ...és Balassa Pétert. Tehát Mészölynél tartunk.

– Mészöly Miklóssal jó kapcsolatom volt, bár későn talákoztam vele. Amikor már én szerkesztettem a *Jelenkort*, sokat jártam hozzájuk a Városmajor utcai lakásba meg Kisorosziba is. Ám mégis furcsa viszony volt ez. Nem én voltam az igazi szerkesztője, hanem Szederkényi Ervin, illetve még előbb Tüskés Tibor. Jól látszott ez egy bizonyos eseten, amikor az *Ablakmosót* még a fordulat előtt, '88-ban vagy '89-ben előadták a pécsi kamaraszínházban. Mészöly lejött Alaine-nel a bemutatóra, és bár én voltam a szerkesztője, és nyüzsögtem összevissza, ők ketten tapintatosan, de határozottan úgy intézték, hogy Mészöly Tüskés mellé ült le beszélgetni, engem pedig Alaine semlegesített, vele társalogtam. Az ember, amilyen hiú, megjegyzi az ilyesmit.

Arról már beszéltem, hogy Balassával hogyan talákoztam, és hogy ez a barátság sokáig tartott, nekem sokat jelentett, tanultam is belőle. Nem tárgyi, hanem szemléletbeli dolgokat. Én, ugye, először szektás baloldali voltam, aztán népművelő lettem, a faszizmuson kívül a magyar szellemi élet teljes spektrumán végigmentem, míg eljutottam oda, ahol végül is kikötöttem a nyolcvanas években. Fontos volt Péter hatása ebben a kijózanodásban.

Esterházyékkal együtt jártunk Szigligetre családostul nyaralni. Sokat beszélgettünk, faggattott, hogy erről vagy arról mi a véleményem, úgy láttam, tényleg érdeklí. Ezekből a beszélgetésekből soha nem kerekedett vita, de egyre több olyasmi derült ki, amire nem is gondoltunk volna. Nagyon jó együttlétek voltak ezek, szerettem Pétert. Annak ellenére, hogy nem volt a kiadó szerzője, sokszor talákoztam vele, jártam náluk.

– *Nádashoz alapvetően munkakapcsolat fűz?*

– Vele akkor talákoztam először, amikor tucatnyi pesti szerzőnkel együtt lejött Szederkényi Ervin temetésére.

– *Meg is írta a '87 februári részben az Évkönyvben.*

– A szerkesztőségben vártuk a pesti különítmény érkezését, akkor már lehetett tudni, hogy én viszem tovább a lapot. Bejött egy nagy társaság, Balassán és Mészölyön, illetve Alaine-en kívül szinte senkit nem ismertem, és az volt az érzésem, hogy valaki néz. A sarokban állt az a valaki, a kisszoba és a folyóiratraktár felé nyíló két ajtó között. Egy erős kék tekintet. Valaki, aki nagyon kíváncsi volt – Nádas mindig kíváncsi egyébként –, hogy ki ez az alak, akit nem ismer személyesen, és aki Ervin után fogja vinni a boltot. Aztán sokat talákoztam vele, főleg akkortól, amikor '92-ben odaadta a *Párbeszédet* a kiadónak, ez volt az első könyve nálunk.

– *...Richard Swartz-cal közös kötet, akinek a nevét, ahogy Nádas mondta egyszer, a magyarban körülbelül három ká-val kell ejteni (Rikkard)...*

– Vele szintén megismerkedtem, egyszer együtt voltunk Montenegróban. Akkoriban történt, amikor Đukanović próbált megszabadulni Szerbiától, önállósítani az országot, Milošević pedig fenyegetőzött. '99 nyarán úgy nézett ki, hogy a szerbek bevonulnak Montenegróba. Ekkor a kedves német barátom, Wolfgang Klotz – aki korábban a frankfurti Palais Jalta igazgatója volt, és mindig kész kiállni Kelet-Európa elnyomottjaiért – horvát barátommal, Nenad Popovićsal együtt kitalálta, hogy egy konferenciát szerveznek Montenegróba, és a lehető legtöbb nyugat-európai újságíró odacsődítik. Akkor próbáljon meg Milošević bevonulni, amikor ott van a nyugati sajtó jó része. Meg is csinálták egy svéd alapítvány segítségével, és engem is bevontak. A részletekbe most nem megyek bele, a bevonulásra nem került sor. Visszafelé Dubrovnikból Zágrábba repülővel mentünk, aztán a Zágrábban hagytam kocsimmal hazavittem Richardot az Isztriára – van ott egy házuk a feleségével, Slavenka Drakulić horvát íróval. Közben sokat beszélgettünk, aztán náluk is aludtam, úgy jöttem haza.

A kapcsolatrendszeremnek – a folyóirat akkori kapcsolatrendszerének – egy további köre a nyugat-európai emigráns magyar íróké. A hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjaira többször is meghívtak, és oda az angliai és a franciaországi emigráns írók is

eljártak. Így ismertem meg Albert Pált (Sipos Gyulát), akivel később Párizsban többször is találkoztam, Karátson Endrét, akinek több könyvét is kiadtam, vagy Sárközi Mátyást Londonból. Egyszer a román forradalom után elvittem oda Mircea Dinescut is. Elbűvölte őket a humorával és a szabadszelleműségével.

– Többször szóba jött már Párizs, ami meghatározó városélményed.

– Úgy kezdődött, hogy egy ma már Amerikában élő magyar barátom felvett egy autóstoppost a nyolcvanas évek elején. Egy francia diákot, aki meg akarta ismerni Magyarországot, a barátom pedig elküldte hozzám Pécsre. Ebből máig tartó ismeretség lett, és náluk laktam néhányszor Párizsban. Aztán három egymást követő évben meghívtást kaptam Párizsba. Először Danielle Mitterrand, az elnök felesége kezdeményezett „Europe – Continent Culture” címmel egy *monstre értelmiségi találkozót*, aminek az volt a célja, hogy helyreállítsa a francia befolyást Közép-Európában. A konferencia a Blois-i kastélyban zajlott, és elvittek minket más Loire-menti kastélyokba is, például Chenonceauban. Ekkor találkoztam többek közt Paul Gomával és a franciaországi román emigráció más tagjaival, és megismertem Marin Sorescut, a nagy román költőt. Aztán a következő évben a magyarok kerültek sorra a Beaubourg „Szép idegenek” című rendezvénysorozatában, és Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázzsal, Lengyel Péterrel, Mészöly Miklóssal és másokkal bekerültem a tizenöt fős delegációba. A fölölvasást és beszélgetést követően szétosztottak bennünket, engem Nemes Nagy Ágnessel az Abbaye de Royaumont-ba, egy Párizshoz közeli gótikus apátságba küldtek, ahol francia költőkkel együtt a verseinket fordítottuk franciára. Utólag egyeztettem, hogy az egyik költő, Pierre Alféri, Jacques Derrida fia volt (Derridát akkor még nem ismertem). Egyszer meg, nem tudom, ez előtte vagy utána volt-e, egy nagyobb írói társaságot meghívtak a párizsi könyvszalontra. Mészöly Miklósról és Esterházy Péterre emlékszem, meg arra, hogy ott volt Bohumil Hrabal is, mindvégig erősen sörközi állapotban. Igen, ez épp ’90 márciusában volt, amikor Marosvásárhelyen egymásnak mentek a románok meg a magyarok. Emlékszem, a *Libération* újságíróinak próbáltuk elmagyarázni, mi történik.

– Ez volt a „fekete március”.

– ’89-ben pedig akkor voltam ott, amikor Nagy Imre kivégzésének évfordulóján a Père Lachaise temetőben fölavattuk a szimbolikus sírját.

– Ennek akkor ’88. június 16-án kellett lennie. A párizsi élményeid után mint „sokfele bolygott” embert kedves közép-európai helyeidről kérdezlek.

– Nagyon szeretem Trogót, arrafelé sokat nyaraltam, de mára sajnos megöli a turizmus. Mondom aztán Krakót, szintén sokszor megfordultam ott. És Bukarestet is nagyon kedvelem, eleven, érdekes, vidám város, ha be van osztva az idő, akkor nyilván a kelle-ténél lazább és felelőtlenebb, de jó hangulatú. Marosvásárhely is ott van a listán, a maga kissé provinciális jellegével együtt. Kedves hely, számomra kedves emberekkel, az élen Kovács András Ferencsel, és más, kevésbé neves, de számomra fontos személyekkel. És Ljubljana, amely főváros létére valójában kisváros.

– Eredetileg tartományi székhely volt, összesen körülbelül 300 ezer lakosa van.

– Igen, Laibachként volt ismeretes. A közepén áthaladó folyóval finom látványt nyújt.

– A rakpart és a folyó belvárosi szakaszának egységes elrendezése Jože Plečnik építész dicsérei.

– Úgy van, például a Hármashíd, a Tromostovje. Aztán ha mostanában Magyarországon vagyok, akkor Velencére járok le vonattal, és körülbiciklizem a tavat. Hiába, hogy igazából egy pocsolya, nagyszerű a nádasaival, a madárvilágával, és úszni is jó benne.

– Említetted KAF-ot, akit mindketten nagyra tartunk. A fiatalabbak közül kiket olvasol, kiket kedvelsz?

– Nem a fiatalabbak közé tartozik, de Tolnai Ottót mondom legelőször. A legmélyebb és a legrégebbi barátság Parti Nagy Lajoshoz fűz. A fiatalabbak közül sokáig jó barátok voltunk Márton Lászlóval, ám ez az utóbbi időben akadozik, főleg, mióta nem vagyok itthon.

Most is működik Schein Gáborral a barátságunk, gyakran találkozunk, beszélgetünk, jól megértjük egymást. Tóth Krisztával ugyancsak jóban vagyok, bár ritkábban találkozunk. Akit nagyon szeretek a fiatalok közül, az Mora Teri, néha levelezünk, legutóbb Berlinben találkoztam vele. Izgalmasnak tartom azt, amit ír, de a személyiségét is kedvelem.

– *Nemrég, a Jelenkor áprilisi számába, Esterházy hetvenedik évfordulójára mint német fordítójától kértem tőle esszét a hozzá fűződő viszonyáról. Itt a fordítási kérdések boncolgatása során is látszik, milyen elképesztő érzéke van mind a magyar, mind a német nyelvhez, milyen nüanszokra képes figyelni.*

– Igen, ő íróként fordít, nem véletlenül érzi annyira közlőrl a nyelvet, mind a kettőt. Csodálatos adottsága, hogy tényleg kétnyelvű, mind a két nyelven egyformán differenciáltan tudja kifejezni magát. Ez iszonyú ritka. Általában van egy főnyelv, ami a másikat elnyomja. Egyébként Frankfurtban ismerkedtem meg vele, amit meg is írt az egyik *Poetikvorlesung*-jában. Az történt, hogy a Palais Jalta zárórendezvényén neki Zilahy Pétert kellett bemutatnia. **Eörsi Pista** viszont hozott otthonról pálinkát és császárszalonnát, kipurciózta mindenkinek, és én ezek hatására szabotálni kezdtem Zilahy felolvasását. Teri rossz néven vette, mert neki kint kellett ülnie a pulpituson. Sós mogyoróval kezdett dobálni, hogy moderáljam magam. A végén fölkértem őt táncolni, mondván, nem akadály, hogy nincs zene, majd én dúdolok a fülébe. Így keringőztünk, és közben elkezdtünk a regényeiről beszélgetni, ebből lett a barátságunk. Azért merem elmesélni, mert ő is megírta. Állítólag adtam neki egy tippet egy írói problémájának a megoldásához. Én erre nem emlékszem kristálytisztán...

A legfiatalabb korosztályból pedig Terék Anna jut eszembe, aki eléggé tehetséges. Szeretem néha azt, amit Jónás Tamás ír, bár elég hullámszó színvonalú.

A középnemzedék prózáját, ami annak idején olyan csillogónak látszott, és ma is sikeres, az utóbbi időben egy kicsit unom. Én voltam a kiadójuk, de most úgy látom, egyikük sem tudott megújulni. Fájó szívvel mondom ezt, de már nem érint különösebben. Schein Gábort azért is szeretem, mert nem modoros, tud valami mást hozni a prózában. Vele egyébként rendszeresen elküldjük egymásnak az esszéinket, és megvitatjuk.

– *Sok mindenről kérdeztelek, de a költészetedről még nemigen beszélünk, pedig három önálló versesköteted jelent meg, '80-ban a nevelő nevelése, '84-ben a Kuplé az előcsarnokban, majd sok évvel később, 2002-ben a trükkös című javítások rontások. Úgy tűnik, mintha utólag leértékelné őket. Befejezésül azt kérdezem tehát, hogyan viszonyulsz ma a költői életművedhez?*

– Nézd, amit nem lehet elmesélni, arról nem érdemes beszélni. Pláne nem nekem kellene az úgynevezett „költői életművemről” nyilatkoznom. Hagyjuk ezt inkább a haragosaimra.